Рк III 6 (24к)
В-48

Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека

В. ВИННИЧЕНКО

ЗАРОБІТЧАНСЬКІ ОПОВІДАННЯ

ВИДАВНИЦТВО
„ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО"

КРАТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

Инв. № 416(2УК) 64 Инв. № 245 0994

Автор Винниченко В.

Название Запорожская
вольница.

Место, год издания Х., 1930.

Кол-во стр. 59 2с.

—"— отд. листов

—"— иллюстраций

—"— карт

—"— схем

Том _____ Часть _____ Вып. _____

Комплект _____

Приложение:

17.10.90 — 1005 —

В. ВИНИЧЕНКО

ЗАРОБІТЧАНСЬКІ ОПОВІДАННЯ

[РАБ КРАСИ, ХТО ВОРОГ, НА ПРИСТАНІ]

З ПЕРЕДМОВОЮ М. МАТЯША

Державна
Респуб. Іканська
БІБЛІОТЕКА УРСР
КПРС

ДВОУ
ВИДАВНИЦТВО „ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО"
ХАРКІВ
1930

Друкується за ухвалою Президії Інституту Тараса Шевченка з 1 вересня 1930 р. в серії науково-популярних видань за редакцією дійсного члена Інституту *С. Шелухенка.*

Директор Інституту акад. *Дм. Багалій.*

1-ша раддрук. „П.-Т."—Полтава, вул. ім. Фрунзе № 2. Замовл. № 183.
Міськліт № 86/1081Д-Полтава. Тираж 2000. Ас—(2⁷/₈ арк.).

ПЕРЕДМОВА

І

Оповідання „Хто ворог“, „Раб краси“, „На пристані“— Винниченка належать до першого періоду його творчости, що починається з появою оповідання „Краса і Сила“ 1902 року. Уже. цими першими творами Винниченко звернув на себе увагу української суспільности, як талановитий, з свіжими злободенними темами, письменник. У таких його творах, як „Голота“, „Голод“, „Біля машини“, „Контрасти“, Винниченко прекрасно відображує початок XX ст., коли в соціяльно-економічному, культурному і політичному житті України позначилися великі зрушення. Промисловий та аграрний капіталізм, простуючи чимраз більшими кроками, концентруючи великі промислові міста й скупчуючи в руках поміщиків та заможнього селянства великі простори землі, позбавляє дрібні й середні сільські господарства земельної власности і цим утворює силу-силену сільського пролетаріяту. Спролетаризоване селянство мусить

іти кудись чи то в економію, чи то й просто до заможнього землевласника, шукати собі будь-якого заробітку.

В оповіданнях „Хто ворог“, „Раб краси“, „На пристані“ Винниченко і показує якраз цей момент. Тут виведено наймитсько-заробітчанську голоту, що, позбавившись власного шматка землі, мусить валятися десь по вагонах, на пристані тощо, поки знайдеться хтось із „ситих, розпутних, ледачих людей, які мають землі, гроші, але не обробляють цієї землі“— щоб найняти їх на роботу. „На вигоні, над городом, лежать сірі, білі, чорні купи робітників. З-під ряден визирають тільки ноги, взуті й босі, порепані, червоні з чорними, як підошви, п'ятами“. („Хто ворог“). Те ж в оповіданні „Раб краси“ „Дядько Софрон і Василь лежали вже другий тиждень на цьому невеличкому подвір'ї за станцією, чекаючи наймача“.

Такі ось теми цікавлять Винниченка в перший період його творчости.

Цікаво, чим можна пояснити цей інтерес Винниченка до таких тем? Чим можна пояснити, що Винниченко в 1-й період своєї творчости виступає, як виразник клясових змагань, прагнень і настроїв спролетаризованого селянства, наймитів — заробітчан і с.-г. пролетаріяту?

Щоб ясніше уявити собі відповідь на поставлене питання, треба мати на увазі ще

один момент, а саме — селянське походження Винниченка.

Народився Винниченко 1880 р. в сім'ї незаможнього селянина-пастуха на Херсонщині. По закінченні сільської школи вчився в Єлісаветградській гімназії, але її не закінчив, а „пішов у народ", ходив по селах України, жив з поденної роботи по економіях тощо. Цей період життя дає багатющий матеріял письменникові. Все це й спричиняється до того, що Винниченко за об'єкт своєї творчости обирає с.-г. пролетаріят.

Проте Винниченко, як відомо, не залишився назавжди виразником наймитсько-заробітчанської голоти,— в його світогляді відбувається досить складна еволюція. Ввійшовши в коло дрібно-буржуазної молоді, Винниченко бере жваву участь в національно-революційних гуртках, за що його заарештовують та виключають з університету. Революційна робота, в'язниця також дають йому багато матеріялу, і він пише (тоді ж таки, а почасти, користаючи з цих вражінь, трохи пізніше) низку творів із життя революційної інтелігенції („Зина", „Талісман", „Щось більше за нас", „Записна книжечка"). Але ось настає реакція після 1905 року і Винниченко примушений емігрувати за кордон. Там, зневірюючись, як уся інтелігенція з його роману „Рівновага", Винниченко відходить від соціяльних тем, вкидається в індивідуалізм і

заглиблюється в проблеми дрібно-міщанської моралі. Він пише низку великих романів на сексуальні теми, проповідуючи „чесність з собою". („Чесність з собою", „Щаблі життя" „Записки кирпатого мефістофеля", „Заповіт батьків" і ін.). Революція застає Винниченка в таборі націоналістичної контр-революції, він стає діячем Центральної Ради і Жовтень викидає його в еміграцію.

Отже, Винниченко пройшов довгий і складний ідеологічний шлях. Від виразника спролетаризованих селянських мас через виразника дрібно-буржуазної інтеліґенції він попав у табор ворогів пролетарської революції.

Поруч із цим Винниченко пройшов складний шлях і в художній творчості. Для нас тепер велику цінність з його творів становлять лише твори першого періоду, коли він умів соціяльні явища розв'язувати правильно, по-революційному.

II

Ми сказали, що основний мотив, який проходить через усі твори цього першого періоду творчости Винниченка і зокрема через твори нашої книжки — це поневіряння наймита-заробітчанина, спролетаризованого селянина по економіях, по куркулях, по великих містах та пристанях. В оповіданнях „Хто ворог", „Раб краси" і „На пристані" письменник відобразив всі настрої і пережи-

вання цієї упослідженої кляси, а разом з нею настрої і соціяльні симпатії свої.

В оповіданнях показано масу. Можна сказати, що головна дієва особа в оповіданнях Винниченка є не окремі особи, а колектив, маса заробітчан. Тут доводиться підкреслити, що Винниченко чудово уміє намалювати портрет цілого колективу. („На вигоні, над городом...“ — див. цит. вище), „І вся ця довга низка людей в грубій убогій одежі, з клунками на плечах, людей з поширеними очима, з грубими обличчями й голосами справляла таке враження тут, яке справляє в убогій вулиці села кавалькада розкішно вбраних людей з м'якими руками, ніжними випещеними обличчями й делікатними голосами“ („Раб краси“). Тут масу показано описово, в загальному її зовнішньому вигляді в статиці. Уміє також Винниченко показати масу і в діях, рухах — у динаміці, подаючи майстерно зроблений діялог. Яскравим прикладом цього в оповіданні „Хто ворог“ може бути сварка між „хахлами“ та „кацапами“.

Проте, на тлі колективної дієвої особи— маси досить виразно виступають і окремі постаті. Найхарактеристичніші з них дядько Корній, дядько Софрон, Василь. В них Винниченко показав типи із тієї заробітчанської маси, що валяється по вигонах, в них зосереджені найхарактеристичніші риси всієї маси. Але вони мають і індивідуальні риси. Вин-

ниченко великий майстер намалювати індивідуальний портрет. Візьмімо для прикладу дядька Софрона: „дядько Софрон був невеликий на зріст, жовтий і зморщений, як зів'яла вилежана груша“ („Хто ворог“). Або далі: „Один з поденників — високий, худий і якийсь увесь вузлуватий. Жовта шляпа з одвислими крисами робить його схожим на китайця, а бліде довгасте лице з похмурим носом і одним косим оком нагадує не то п'яничку паламаря, не то якогось писарчука“.

Взагалі характеристична риса Винниченкового портрету—це стисліть, індивідуальність і динамічність. Його герої зовсім не схожі на ідеалізованих, прикрашених і причепурених героїв Нечуя-Левицького. Порівняймо портрет Василини—„Бурлачка“, Павла Радюка—„Чорні хмари“ або ще когось у Нечуя-Левицького з портретом в оповіданнях Винниченка і ми відразу побачимо величезну між ними різницю. Винниченко, не прикрашуючи і не ідеалізуючи в народницькому дусі, коротко подає найхарактеристичніші риси дієвої особи, при чому подає так, що відчуваєш їх у рухах.

В залежності від обстанови й характеру дієвих осіб, автор підбирає відповідних образів, порівнань, вживає відповідної лексики та відповідних фразеологічних зворотів. Такі порівнання, як: „городський чоловік на всяких

грамотах тобі, як чередник на худобі... Наш брат, мужик темний, як та ніч". „Зорі, як золоті цвяшки", „Сонце червоне, як засоромлена дівчина"— свідчать про те, що письменник, виображуючи селянську масу і будучи сам вихідцем з цієї маси, вживає порівнань близьких їй, порівнань, що виходили б із способу мислення селянина. Досвідчений чоловік порівнюється до чередника, що добре знається на худобі, темного мужика порівнюється до темної ночі, зорі до цвяшків і т. д., цебто для порівнання береться те, що найближче для селянина.

Теж можна сказати й про інші ґатунки образів у Винниченка, приміром: „Село сміється своїми білесенькими дрібненькими хатками", „Вітер сумно зідхає з житом", „Сонце в небо розставило свої золоті пальці" і т. д. Кожен образ, кожен епітет випливає із характеру психології селянина.

Крім цього, слід відзначити низку інших формальних прийомів, яких Винниченко вживає в своїх оповіданнях. Прийом контрасту є найхарактеристичніший прийом для автора заробітчанських оповідань. Власне можна сказати, що ввесь перший період творчости Винниченка є період творення контрастів. Один з його творів так і зветься „Контрасти". В ньому Винниченко, як і в наших оповіданнях протиставляє по-контрасту „ситих і розпутних" панів —„обідраним, обкраденим" і

„знівеченим тяжкою роботою“, селянам-заробітчанам. Особливо вміло користується з цього прийому Винниченко в оповіданні „Раб краси“. Тут він подає чудову картину Василевих переживань, викликаних музикою в саду великого міста. „А звуки великими, довгими хвилями лилися із саду і пливли десь над головою. Здавалось, то саме життя пливло на них. Убране в сміх і сльози, в радість і страждання, з посмішкою ненависти і любови, воно гордо лежало на цих розкішних хвилях і таємниче, пильно дивилося в душу Василеві своїми дужими очима“. Автор намалював картину внутрішнього світу Василя, світу подвоєного на дві протилежні частки. З одного боку, він відчуває своє дійсне, щоденне життя з його сльозами, стражданням і ненавистю, а з другого боку, він, як від природи поетична натура, відчуває в звуках музики світ інший,— світ сміху, радости і любови. Цей останній світ так захопив Василя, що він навіть забув про інший, він покинув дядька Софрона, Катрю, відрікся від довгожданої роботи і пішов туди, відкіля неслись чудові звуки. Навіть у самих постатях Василя та дядька Софрона треба вбачати протиставлення. Василь — мрійник, йому завжди сумно, він думає про інший, якийсь прекрасний світ, зачаровується музикою своєї сопілки, тоді як дядько Софрон людина суто-практична. Він не розуміє Василя,

як не розуміють його інші, що „то грало його (Василя) серце“. „Дядько Софрон латав сорочку і скоса позирав на нього“. Це навмисне письменник співставляє такі ось картинки: „часами в подвір'ї з'являлись босяки і п'яними, хижо прижмуреними очима байдуже озиралися по клунках... З'являлись карти, горілка, а за ними крик, бійка, галас“, а тим часом „Василь виходив далеко-далеко у поле... Ніч ласкаво приймала його в свої широкі обійми й любовно посміхалась йому зорями“. Співставляючи такі картинки, автор досягає того, що на фоні одної з них рельєфно виступає друга.

Поруч із прийомом контрасту часто використовує Винниченко прийом гармонії, співставляючи настрої та переживання людей з переживанням природи. Хоч природа у Винниченкових оповіданнях не займає великого місця, як це, приміром, у письменників народницької школи або у Коцюбинського, проте описи її своєю стислостю і живостю відограють велику ролю. Природа у Винниченка живе одним переживанням з людиною, вона залежить від переживань людини, акомпанує її настроєві. Прекрасним зразком цьому може бути кінець оповідання „На пристані“. Заробітчани, не діждавшись пароплава, „з глибоким жалем“ збираються до купи, один із них „тихо схлипує і здригується. Стає все темніше і темніше“. І ось до такої журби, без надії

заробітчан, як кінцівка оповідання, малюнок природи. „Балачки стихають. Дніпро задумливо, журливо плюскотить об берег хвилями і, темний сам, здається, знає долю цих чекаючих людей і хмуро хмуриться од неї". Тут не барвистість, не блискучість фарби, не витонченість звуків, як це ми найшли б у Коцюбинського, а задумливість, темнота і журба, як і в тих робітників, що безнадійно чекають роботи.

Ми сказали, що лексика оповідань також відповідає тому загальному тонові, в якому вони збудовані, що вона відповідає настроєві заробітчанської маси. Особливо сумне уявлення викликає словник опису зовнішнього вигляду заробітчан. Ноги — босі, порепані, червоні, чорні; лиця — бліді, худі, знівечені, забиті, хворі, злякані, мокрі, негарні, хмурі; очі — злякані, сумні, мутні, п'яні, хмурі, злі, хорі, напружені і т. д.; губи — дрижачі, сині, потріскані; одежа — обідрана, засмальцьована, груба; рухи — мляві, лініві; посмішка — крива, жалка і т. д. Особливо часто зустрічається слово „злість" і це цілком зрозуміло. Воно передає той настрій, в якому перебувають заробітчани.

Тому зовсім інший словник опису панів та наймачів, з якими стикаються селяни. Вони ніжні, вишещені, з м'якими руками, постаті їхні дебелі, повні, а очі хитрі.

Коли звернемося до синтакси Винниченкових оповідань, то й тут ми побачимо, як письменник уміє виходити із єдности формальних прийомів, збудованої на основній ідеї твору. Головна ідея твору — поневіряння по наймах спролетаризованого селянства в умовах великого піднесення капіталістичного розвитку на Україні. Із селянства, як об'єкта творчости, виходить Винниченко, підбираючи образи, лексику, із селянства виходить Винниченко і в синтаксі. Перш за все впадає в око сурядність в будуванні речень. Мова селянина, з мало порівняно розвиненим мисленням, відрізняється від мови витонченої літературної з великими традиціями складних синтаксичних зворотів тим, що в ній зложені речення будуються із простих речень не підрядно, а сурядно. Винниченко дотримався цієї особливости селянської мови в своїх оповіданнях. Це відразу впадає в око, коли ми порівняємо будову речень у нього і в Коцюбинського. У Коцюбинського кожне складне речення збудовано так, що на чолі головного речення стоїть низка залежних від нього, об'єднаних між собою і з головним сполучниками або дуже часто дієприслівниковим зворотом. Інше маємо у Винниченка в його оповіданнях. Тут цієї підрядности дієприслівниковим способом далеко менше. Візьмімо перший ліпший приклад з оповідання „Раб краси". „І вони то купками, то

поодинокі сходяться до пристані, складають свої клунки з усіма своїми маєтками, якоюсь дірявою одежиною, зідхають і починають ждати. Тут і полтавці, і польщаки, і київці, і литвини: і діти, і старі. Там співають, там сміються, там сидять на якихось дошках і дивляться на воду, там балакають, ходять, танцюють, борються, бігають, лежать, сидять...“ і т. д. без кінця. Тут сурядними реченнями, об'єднаними між собою, або тільки інтонацією, або інтонацією і сполучником, перелічуються факти за фактами, події за подіями. Дуже характеристичне у Винниченка оце детальне перераховування різних речей, фактів, визначень тощо. „А коло них, наче діти їхні, всякі рундуки, будочки, стойки з булками, ковбасами, огірками, насінням, з діжечками, з рибою...“. Або „дівчата, хлопці, діди, діти — всі... стомлені, змучені“ і т. д. Винниченко не узагальнює понять, а передає все з такою конкретностю, яка властива для людей невисокого розвитку.

Ще одну дуже характеристичну рису спостерігаємо у Винниченка. Він, як реаліст, намагається передати розмову дієвих осіб дослівно, з усіма її індивідуальними особливостями. Це прийом стилізації. Особливо уміло стилізує Винниченко мову босяків, а також мову всякого роду люмпен-пролетаріяту, що хоч і вийшов з села, але набрався міської культури, зокрема російських

слів, і вживає таких закрутасистих виразів, що й сам не розуміє.

Тому й у Винниченка дієві особи говорять покаліченою, ні російською, ні українською, мовою. Один із заробітчан розмовляє так: „З сібє смійосся, брат мій, з сібє одного... Заблуждаєсся і других заблуждаєш..., сказано, безумной...“ або далі: „Смотрю і разсуждаю. Челаєк старий, уже преклонний, а такими ділами занімається“. Подібних прикладів у Винниченка дуже багато.

Загалом кажучи, Винниченко і в тематиці і в способах обробки вніс багато нового в українську літературу. Зокрема в стилістиці він далеко одійшов від манірного і з'ідеалізованого описування селянина. Образність, лексика, синтакса у Винниченкових оповіданнях відображують селянство, в його буденному житті, в клясовій боротьбі. В цілому Винниченків стиль уривчастий, енергійний, властивий для імпресіоністичної школи

Підводячи підсумки всьому попередньому, можна сказати, що оповідання Винниченка „Хто ворог“, „Раб краси“ і „На пристані“ становлять помітне явище в українській літературі. Винниченко вперше із наддніпрянських письменників за об'єкт своєї творчости обрав спролетаризоване селянство. Він відобразив повну картину руйнації українського села за доби найвищого розвитку капіталізму. Бувши тоді виразником клясових

інтересів наймитів-заробітчан, Винниченко умів досить правдиво висвітлювати соціяльні явища. В оповіданні „Хто ворог“ автор прекрасно подає картину, як „кацапи“ і „хахли“ глузують одні з одних, але скоро з'являється наймач, вони всі-відразу розуміють, що це є їхній клясовий ворог, і що значить „протів хозяїна надоть дружно держаться“. Дядько Корній у відповідь наймачеві, який хотів, використавши національну ворожнечу, створити конкуренцію між українцями та росіянами,— говорить: „Ось двадцять літ я заробляю оцими руками, а ніде ще не бачив, щоб хазяїн нашому братові за свого був—чи хахол, чи кацап він“. Відповідь ясна: не росіяни є вороги українцям або навпаки, а поміщицтво, буржуазія, уся капіталістична система з її царизмом і церквою є ворог для робітників обох націй. У цьому розумінні подані тут оповідання Винниченка становили велике виховавче значіння, бо в них вірно розв'язується питання соціяльного порядку.

С. Матяш.

22-VI—30 року.

Державна
Республіканська
БІБЛІОТЕКА УРСР
КПРС

РАБ КРАСИ

Дядько Софрон і Василь лежали вже другий тиждень на цьому невеличкому подвір'ї за станцією, день і ніч сплячи під кучерявими берестками. Іноді тут з'являлись наймачі, прикажчики з економій або мужики. Тоді дядько Софрон і Василь, разом з іншими, такими ж, як і вони, стомленими нудьгою й голодом людьми, жадними і злими, обступали наймачів і силкувались попасти наперед. І хоч дядько Софрон та Василь за ціну не стояли, але все не попадали до щасливців-найнятих, бо дядько Софрон був невеличкий на зріст, жовтий і зморщений, як зів'яла вилежана груша, а Василь парубок був несміливий, дуже блідий на виду, соромливий і якийсь чудний. І вони щоразу помалу сходили до своїх клунків і сідали біля них. Дядько Софрон виймав люльку, із злорадною посмішкою набивав її і, поглядаючи з-під лоба на таких, як і сам, говорив:

— Ага!... Ну да, ну-да... Наялись... Якраз наймешся тут. А як же! Думав, зараз тобі,

й поклоняться—пожалуйте, мовляв, до нас, зделайте милость, робіть у нас? Ого! Ще по-посидимо тут. По-по-си-димо! Я вже знаю... Гм!

І дядько Софрон кивав головою, посміхався й підморгував з таким виглядом, ніби він зарані вже знав, що так воно буде, а життя тільки підтверджує те, що він знав. І в цьому підморгуванні, в посмішці було навіть щось завзяте, злорадне, торжествуюче. Здавалось, дядько Софрон колись добре і рішуче розміркувався собі, раз на все плюнув і одійшов набік од свого життя. Мовляв, іди, як хочеш, бо нічого вже путнього від тебе не діждешся. І тепер, коли це життя котилось по багнюці, незграбно і безглуздо стрибаючи то в один, то в другий бік, зустрічаючи на кожному кроці всякі сподівані й несподівані перешкоди—він неначе аж радів, що таки по його виходить.

— Ага! Заробітки... Таврія...—насмішкувато спльовував він на бік.—Ха!... Знаємо ми їх... Буде нам Таврія! Ось як протавруємо отут послідні сорочки, так узнаємо. А протавруємо! Ого! Ще й як протавруємо. Я вже знаю...

Йому ніхто не одповідав. Інші робітники були зайняті своїми думками й розмовами, а Василь лежав, спершись ліктем на кулак і повернувши своє бліде, худе лице з чорним волоссям і чорними напруженими, журливими очима в той бік, де серед земляків своїх лежала Катря—не слухав його. Мовчало

небо, високе широке й наче зблідле від спе-ка, яка, здавалось, сунула від його дужче та дужче на маленьке подвір'я, устелене знесиленими людьми; і навіть непосидливі горобці затихли й поховались кудись у затінок. І тільки станція свистіла, гуділа, шуміла, ніби всі ті, що були в ній, збирались когось рятувати, поспішали, турбувались і ніяк не могли рушити з неї.

І знов минали дні, душні й довгі. Знов блукали всі по подвір'ю та по станції, і в очах їм стояли мляві, одноманітні, уперті думки. І, здавалось, ці думки проймали кожний рух їхній, густо обплутували їхні сірі, потомлені постаті й посувались так мляво й ліниво. І, бувало, іноді одні зривались з місця, злісно лаялись і йшли кудись, а на їхнє місце приходили нові з жадним, напруженим чеканням в очах і надією в душі. Це дратувало тих, що були тут, і вони з ненавистю зустрічали нових.

— Авжеж!—саркастично дивились вони на них.—Тут вас тільки й ждали. Зараз так і наймуть. На каретах повезуть, у некіпажах... Ага! Сідайте, спочиньте, пожалуста...

Ті сідали, а далі помалу сідала на дно душі й надія, а через якийсь час вони, як і всі, з вагою нудливих тупих думок блукали скрізь, як неприкаяні, і ждали. Часами знизу, з того города, який шумів і щоночі сяяв білим світлом в чорне небо, приходив хтось з

міщан і забирав з собою одного або двох копати льох або місити глину. Часами в подвір'ї з'являлись босяки і п'яними, хижо прижмуреними очима байдуже озирались по клунках і примощувались десь коло простодушних. З'являлись карти, горілка, а за ними крик, бійка, галас. І знову стихало на якийсь час.

З дядька Софрона й Василя і з їхніх чумарок та широких штанів вже не глузували—одним надокучило, а других не стало. Тільки іноді Катря, проходячи повз них, кидала на Василя хвилюючим і ваблячим, як гріх, поглядом і, посміхнувшись з-під білої хустки, всім своїм смуглявим, мрійним личиком, говорила.

— А що? Пошив уже мені спідницю з своїх штанів?

Василь і тепер, як і перше, не сердився, тільки очі його дивились на неї ще більш благаюче та губи блідли й складались криводолісно. А Софрон підморгував і з радісною погрозою казав:

— Нічого! Пошиємо ще. Ми ще не те пошиємо. Тут дошиємось і до живого тіла. І не тіло, а й душу зашиємо... Ого!.. Доля як зашиє, той не розгризеш зубами... Вже пришила сюди... А що ж далі буде... Гм!— І з погрозою, злорадно смоктав свою люльку.

А Василь в такі дні ще більше спав, прокидаючись тільки погризти з дядьком Со-

фроном сухої задубілої тарані та напитись коло водокачки води. А вночі, коли на подвір'ї було чути тільки хропіння від темних куп під берестками, він тихо підводився, тихо виходив за тин і йшов у поле. Дядько Софрон ворушився, підводив голову і, озирнувшись, бурмотів:

— Ага!.. Ну-да, ну-да!.. Так, так...

І лягав знов, а Василь виходив далеко-далеко у поле, так далеко, що тільки ледве видно було різнокольорові вогні станції та сіре сяєво над городом. Ніч ласкаво приймала його в свої широкі обійми й любовно посміхалась йому зорями. Він сідав десь на горбику й виймав з-за пазухи якусь палічку, яку довго й ніжно обтирав рукавом свитки. Потім приставляв її до рота, зідхав і від палічки в тужливу, ніжну ніч котились з хурчанням ще більш ніжні, більш тужливі згуки. Про що він грав, тужливий син степів і праці? Хіба він знав? Хіба те знав нічний вітрець, син неба і степів? Один з них грав, бо так було потрібно, а другий радісно підхоплював ці згуки, грався ними й котив до сумно-схиленого жита. І жито журно слухало ті згуки, хиталось колосом і м'яко шепотіло з вітром, згуками й Василем.

Раз на подвір'я прийшов наймач з батіжком, з хитрими очима і з цигаркою, прилипленою до нижньої губи. Його обступили,

почали кричати, торгуватись, сваритись. Наймач слухав, цигарка диміла йому в ліве око й він жмурив його, від чого лице його було ще хитріше, нарешті, він виплюнув цигарку, одібрав собі гурт парубків та дівчат і повів їх кудись на станцію.

На подвір'ї знов стало тихо. Недалеко від Василя й Софрона, спершись спиною на дерево стояла Катря. Лице її було хмуре й дивилось кудись на станцію. Босі, порепані ноги, перекладені одна на одну, машинально похитувались. Під деревами у затінку недвижні, мов знесилені з одчаю, лежали робітники, на станції бігав чогось паровоз, гордо задравши димаря догори, і сонце грало на білих лушпайках насіння, розкиданих по подвір'ю.

— Ага!—блимнув на Катрю Софрон.—Осталась, дівка? А то вже так.. Тут, серденько, так і з батьком рідним розлучать. Ого! Розлучать! Не то що з земляками—з душею розлучать.

Катря зиркнула на нього, потім перевела погляд на Василя, який дивився на неї покірними очима, і з досадою одвернулась...

— Нас ще п'ятеро зосталось... земляків,— з неохотою кинула вона.

— П'ятеро?—перепитав Софрон.—Гм! Ну що ж? Розлучать і з цими.

Він посміхнувся, потім наче про себе, знов почав:

— І нехай... Нехай. Що ж?.. То вже так... Хоч серце зв'яжи з серцем — розірвуть... О, розірвуть... Їй-богу, розірвуть. П'ятеро, кажеш? Ну, буде четверо, а потім сама будеш. Тепер он ноги порепались, а там і душа репне... Ого! Репне, то вже так...

— Чого ви крячете, дядьку? — з досадою глянула на нього Катря і знов зиркнула на Василя.

— Еге! — радісно засміявся дядько. — „Крячете". Хіба це крякання? Це не крякання. Підожди ще.

— А ви вже діждались? — кинула Катря.

— Я? — охоче підхопив він. — Ого! Діждався, серденько, діждався! Мені вже крякнула. Я вже маю своє.

— Так крякайте он йому... — хитнула вона головою на Василя. — Він ближче... Ач, як витріщився... Чого б, спитатись? Лупає тими очима... Комусь він потрібний!

І Катря з досадою й нудьгою одірвала свою гнучку постать від дерева й ліниво одійшла до своїх земляків. Дядько Софрон глянув на Василя, подивився, як тому зачервоніла щока й ніяково болісно скривились губи, і одвернувся.

— Гм! — посміхнувся він. Потім задумливо посидів, знову глянув на мов завмерлого Василя, зідхнув і став набивати люльку.

— Чого вона розсердилась? — нарешті, тихо промовив Василь.

— А! — з досадою хитнув головою Софрон. — „Чого розсердилась“. Баба! Бабу блоха вкусить, а вона твоє серце гризне. Е, хлопче! Ще не те буде. Далі, голубе, більше буде... Ого! То вже так. Як умочиш до краю серце у цю патоку, так отоді взнаєш. Спробуй витягнуть його... Начіпляється з тої патоки такого добра, що й не рушиш... Намокне, як ганчірка, і сльозами, і словами... То вже так...

Василь одвернувся й ліг лицем на розстелену свитку. Він лежав так до вечора. А коли дядько Софрон, бурмочучи, вмостився коло нього й засопів носом, він підвівся й сів. Вгорі, крізь листя береста, як золоті цвяшки, жовтіли зорі; десь важко, стомлено пихтів паровоз; за тином гомоніли люди. Він вийняв сопілку, нерішуче підніс до губ і знов одняв її. Потім тихо встав і пішов між рядами сплячих за тин. По дорозі йшли якісь люди й голосно балакали. Один з них гикав, і видно, кудись поривався, бо другі спиняли його й говорили:

— Ваня!.. Будь челаєком... Ваня... Остав... Зачем?..

— Нік-када! — рявкав той.

— Вванюшка!.. Я тібє друг? Ну, скажи мінє, друг?

Василь тихо одійшов на другий бік дороги і постоявши, сів під деревом, спустивши ноги у рівчак. Люди сховались за станційним ам-

баром і на дорозі стало тихо. Проти Василя чорніли дерева подвір'я, праворуч блищала світлом станція, а ліворуч таємниче темніло мовчазне, глибоке поле. Він вийняв сопілку й заграв. Спершу згуки вилітали з неї нерішуче, несміло й наче ховалися зараз же в тьмі, боячись плавати тут недалеко від цих чужих ворожих їм кам'яних будинків. Але будинки тихо собі стояли і згуки насмілювались, росли й тонкими низками розбігались на всі боки. Хутко вони заповнили собою все повітря над дорогою й подвір'ям. І, здавалось, то були вже не згуки дерев'яної, засмальцьованої палички, а гострі, колючі думи, які на чорних, незримих крилах летіли від рівчака й билися в душі. І, вриваючись туди, вони з болем впивалися в серце, дряпали мозок; і серце нило, а в голові здіймались картини — рідні, далекі, пекучі. Ось сопілка захурчала, дві ноти, зміняючи одна одну, затріпались в повітрі і в очах стоїть картина. Поле. На горі буйно хитається під холодним вітром ранку сивеє жито; хитається і слухає веселих, балакучих жайворонків. Вони наче поспішають сказати йому, що вже далеко-далеко за селом сонце віялом розставило в небо свої золоті пальці й зараз буде тепло-тепло. Внизу, за гаєм клепає хтось косу; скрипить десь віз за могилою, а попід гаєм на толоці пасеться череда і звідти, переганяючи одна одну, біжать з хурчанням дві ноти.

— Який то чортяка свистить там? — зачулось раптом басом із поднір'я. Ніхто нічого не одповів, тільки із сопілки побігли за двома нотами ще другі і, то зникаючи, то бігаючи наввипередки, носились у тьмі. Бас помовчав і трохи згодом пробурмотів.

— А гарно гра, собача шкура!

— То мій Василь...— озвався тоді Софрон з-під дерева.— Сумує парняга... Сумний він у мене.

Згуки вже й голосів не лякались. Вони несли з собою шматки страждання, шматки невиплаканої журби і були сміливі й горді через те. Вони пробирались через тин, ставали над подвір'ям і шпурляли тим стражданням у вимучені душі лежачих людей. І люди ці зідхали, непокійно вертілися з боку на бік і починали стиха балакати про те, що ворушилось і вставало в серці і в мозку.

Серед одної купи лежачих людей підвелась якась постать і сіла. Сопілка плакала і жалілась знайомим співом на долю, яка блукає десь, покинувши сиротою в наймах єдину доню. Тужливо лллється мова доні, благаючи ворона однести вісточку неньці, і кряче ворон в темнім гаї, неньку сповіщаючи.

Постать встала, переступила через клунок і, нечутно ступаючи босими ногами, пішла на дорогу. Тут згуки були дужчі, виразніші. Наче вхопившись за них, як за шворку, по-

стать помалу посунула за ними і, дійшовши до рівчака, раптом одірвала їх.

— Хто тут? — з тихим ляком скрикнув Василь.

— А це хто грає? — замість одповіді прошепотіла постать, нахиляючись над Василем. І перед ним забіліла хустка, з-під якої трохи темніше дивилось йому в очі лице Катрі.

— Так це ти граєш? — м'яко промовила вона і, одхилившись, мовчки стала дивитись на його нахилену голову.

— А я не знала досі, що ти так гарно граєш. Де ти вивчився?

— Коло череди...— тихо сказав Василь.

— Он як...— протягнула Катря й помалу сіла поруч його, спустивши також ноги в рівчак.

— Служив у якономії?

— Атож...

— Так перший раз на заробітках?

— Перший.

Вони замовкли. Василь, схиливши голову, вертів у руках сопілку, а вона задумливо дивилась йому на руки й слухала, як у грудях їй ворушилось щось тепле, ніжне, рідне; слухала, як воно розливалось в руки, ноги, в голову, і хотілось від того говорити, сміятись, плакати.

— Чого ти несміливий та смутний такий? В тебе батьки є?

— Нема... Давно померли... Один дядько Софрон...

— Того ти й смутний такий раз-у-раз?

— Ні... Я так... Мені просто сумно. Од всього сумно.

— Чого ж то? Болить щось у тебе!

— Ні... Так. Мені од всього сумно. Не знаю. Сонце заходить — сумно; дощ іде — сумно... А надто як сонце заходить... За це мене й прогнали з якономії. Хіба я не знаю? Вони кажуть, що я сплю. А я й не сплю, а так... Лежу, а воно щось ссе в грудях, хоч ріж... Давно вже це мені... У церкві співають, а я плачу... Тітка Саня й одшіптували, та не пособляє...

— Що ж воно таке?

— Не знаю... Сумно мені... Ото, як сонечко сідає та гарно так, то чогось плакати хочеться... І вже й про череду забуду, про все... Тільки граю... І били мене... Один раз прикажчик як оперіщив гарапником через голову, так і розпанахав спину... А тепер прогнали з якономії.

Катря мовчала й дивилася на нього. Паровоз раптом дико крикнув, наче хто вколов його, і почав часто й схвильовано дихать.

— Я більше вночі люблю грати — ніхто не чує... Як слухає хтось, то я не можу грать.

— А як я буду слухати, гратимеш? — ледве чутно спитала Катря. Василь мовчав.

Десь далеко-далеко засвистів поїзд. На станції щось безупинно дзвеніло, і важко дихав паровоз.

— Гратимеш, Василю?

— А ти знаєш, як мене й звуть? — повернув він до неї голову; і чути було по голосу, що він соромливо й радісно посміхнувся.

— Знаю...— посміхнулась і Катря.— А як мене звуть?

— Катря.

— Так. Ну, що ж, гратимеш при мені?

— Не знаю. При тобі мені хочеться грати жалібної.

— Чого ж то?

— Так... Бо як дивлюсь на тебе, то мені так сумно й гарно. А сьогодні, як ти розсердилась на мене, мені наче клешнями здавило серце...

— Не сердься, я так. Я більше не буду...

Василь глянув на неї і знов нахилив голову.

„Чох-чох-чох!“ — неслося з поля запихкане, поспішне дихання поїзду. На станції ставало шумніше. По дорозі один за одним пробігли двоє екіпажів, обдавши їх вітром і порохом.

Катря помалу взяла Василеву руку і, поклавши її собі на плечі, пригорнулась до нього.

— Ач, як б'ється твоє серце...— прошепотіла вона. І чи від цих слів, чи від чого другого, у них холодно й радісно завмерло в грудях.

———

На другий день, коли Катря проходила повз дядька Софрона й Василя, очі її були потуплені вниз і вона не посміхалась. А Василь бліднів і, як соняшник до сонця, повертався за нею. Потім знов прикладав сопілку до рота і, сміливо, подивляючись навкруги, грав. І те, що він грав, ніхто ніколи не чув, бо то грало його серце. Дядько Софрон латав сорочку і скоса позирав на нього.

Надвечір на подвір'ї з'явився наймач в білих комірчиках і в жовтому брилі. Кожному він казав „холюпчик" і, коли дихав, то живіт йому колихався, як жіночі груди. Він одібрав гурт парубків, а на дівчат хоч і поглядав ласкавими, масляними очима, але ні одної не найняв. На цей раз найнялися таки й Софрон з Василем. Василь стояв сумний і іноді шукав когось очима, а Софрон був якийсь прищулений і на жовтому, зморщеному лиці його стояла якась обережність, якась ласкава боязність спугнути щось.

— Найнявся? — раптом зачулося за спиною Василя. Він швидко озирнувся й очі йому зробилися темними й глибокими.

— Найнявсь... — промовив він, не маючи сили одірвати погляду від синіх мрійних очей Катрі. — А ти?

— Я ні. Не треба дівчат... Не наймайся й ти, разом наймемось,— додала вона хмуро

й суворо глянула на нього. Потім зараз же почервоніла, гнівно зиркнула на його залите щастям лице й кинула:

— А хоч, то наймайсь. Просить не буду!

І швидко одійшла в другий бік. Василь хотів піти за нею, але глянув на Софрона й зупинився...

Потім нахилив голову, посміхнувся і, одійшовши до клунків, сів коло них. Лице йому зблідло, очі були напружені й губи кривились од якоїсь тужливої радости.

Гурт найнятих чогось топтався на місці, чогось там сміялись, кричали; чоловік в комірчиках щось говорив до них. А Василь сидів спиною до них і з задумливою, тужливою радістю в очах грав на сопілці.

— Ну, складайся, хлопче, складайсь...— раптом зачувся йому за спиною Софронів голос,— зараз на вагон сідаємо та й з богом...

Василь, не повертаючи голови, одняв сопілку од рота і спокійно сказав:

— Я не хочу наймthemись.

І, приклавши знов сопілку до губ, задумливо заграв. Дядько Софрон підняв брови, роззявив рота й подивився на нього.

— Отуди в халяву твоїй мамі!— нарешті, вимовив він,— це ж по-якому?

Василь грав собі й дивився кудись темними щасливими очима.

— Гм... Так...— озирнув його пильними очима Софрон.— Значить, остаєшся? Так-

так... Ну-да. То вже так... А їсти? Хліба ж у торбі вже нема... Га, Василю?

— Ну, то що?

— А що ж ти їстимеш?

— Не знаю...

— Гм... Ну-да. То вже так... А коли наймешся?

— Не знаю...

— Так. Значить, кидаєш мене? Начхать і на рідного дядька?

Василь мовчки обтер сопілку об штани, засунув її за пазуху й ліг лицем до неба.

— Не можу я найнятись тепер. Не найматесь і ви...— промовив він весело.

— Та їсти ж що будемо?— скрикнув Софрон.

— Їсти?.. Та якось... Може ми завтра наймемось... Бо я не можу...

Дядько Софрон постояв, потім, посміхнувшись, злорадно підморгнув і рішуче пішов до гурту. Через якийсь час він вернувся, мовчки вийняв з торби сорочку й сів коло Василя.

— Так-так... нарешті, забурмотів він.— Тільки що з того буде? А щось таки буде... О! накажи мене бог, буде... Ну-ну, побачимо... Тільки погано, що ти й рідного дядька міняєш... Ну, та добре! Я вже знаю, що з того буде. Ми таки взнаємо Таврію...

Повз них пройшла Катря, весело наспівуючи, й коротенька синя в зелених квітках

сніднця її теж весело хилиталась. Софрон подивився їй услід, скосив на Василя свої хворі очі і, посміхнувшись, забурмотів знов:

— Ми щось таки виспіваємо. То вже так... Гм! Ну, грай, грай... Воно так і слід, хай плаче твоє горе, а ти в його піснею... Що ж? Сльоза — дурна... Сльоза не поможе...

А ввечері, коли повз них промиготіла темна дівоча постать і Василь зараз же побіг за нею дядько Софрон тільки повернувся на другий бік і пробурмотів:

— Ну-да... То вже так!..

І, зідхнувши, затих.

Ні докорів, ни балачок про те вже більше не було.

Дні минали. Дядько Софрон і Василь уже нераз спускались в город за якимнебудь городським наймачем і щоразу вертались, несучи кожний по кілька десятків копійок в кешенях. І важко, мабуть було нести ті копійки, бо вони так помалу раз-у-раз вертались і так мляво посовувались їм ноги? Зате вночі дядько Софрон спав, не прокидаючись, а Василь, не лягаючи, грав.

Глухо гудів внизу той город, з якого так тяжко було витягувати такі маленькі, легенькі копійки, і сіре сяєво, схоже на сяєво, що малюють над святими, стояло над ним. На станції дико, пронизувато свистіли паровози, але сопілка від того була ще ніжніша. А може й не від того...

— Чудний ти...— посміхалась Катря, зазираючи в лице Василеві.—І сьогодні тобі жалько?

— Жалько...—ховаючи їй голову на груди посміхавсь у тьмі й Василь.

— Та чого? Чудак парубок... Як дитина... І сердишся на нього—йому жалько. І цілуєш—теж жалько. Так любиш, чи що?

— Не знаю...

— Гм... А от мені тільки тоді жалько, як ти граєш... Мати чогось згадуються... Або думаєш собі, чого ми такі бідні та нещасні. Другі ж люди он там на станції живуть у розкошах... І жалько-жалько на долю... Грай ще...

І він грав. Грав не те, що вивчив коло череди, а те, чому вивчило його життя та серце. Сопілка плакала й жалілася на долю, зорі кліпали, ніби їм на очах стояли сльози, і вітер сумно зідхав з житом. І було так чудно й сумно-солодко від того, що їх було тільки троє тут у полі під житом: вони двоє та ридаючі згуки сопілки.

Одного дня знову з'явився на подвір'ї наймач. Він говорив одривисто, рішуче, сердито й оглядав кожного через окуляри таким пильним поглядом, що від нього хотілось топтатись ногами й тріпати головою. Дядька Софрона він назвав „трухляком", але не забракував і защитав разом з Василем у третяки.

З них почали за це сміятись, але їм було те байдуже. Василь навіть і не чув нічого, бо дивився за Катрею, яка весело складала клунки свої й кидала в його бік лукавим, щасливим поглядом.

— Ну, хлопці, до економії недалеко!— рішуче й сердито сказав прикажчик, коли всі, готові в дорогу, стовпились коло нього.— П'ятнадцять верстов! Пройдемо через город, а там за три часа будемо вдома. Сьогодні треба вдома буть. Ну, гайда!

Всі рушили, а ті, що зостались, проводжали їх понурими, злими очима. Йшли довгою низкою по два й по три чоловіка, запружуючи собою вбесь тротуар і заповнюючи вулиці здивованими криками, сміхом, балачками й веселими лайками з прикажчиками та звожчиками, що стояли понад тротуарами.

Василь з Катрею йшли позад дядька Софрона. Катря весело озиралась на всі боки, штовхала Василя й голосно глузувала з прикажчиків, озираючись і блискаючи на них синіми очима й білими зубами. А Василь, серйозний і мовчазний, пильно й повагом дивився на все й ніби ховав собі те все у душу.

Вони йшли тими вулицями, де люди не жили, а тільки торгували. Через це на цих вулицях стояв грюкіт од звожчиків, блищало світло від круглих білих лихтарів і бігали повні люду вагони без паровозів, тільки на одному

товстому дротові. І вся ця довга низка людей в грубій убогій одежі, з клунками на плечах, людей з поширеними очима, з грубими обличчями й голосами справляла таке враження тут, яке справляє в убогій вулиці села кавалькада розкішно вбраних людей з м'якими руками, ніжними, випещеними обличчями й делікатними голосами. І тепер ці ніжні, випещені люди озирались на цих грубих людей, сторонились їх і довго дивились їм услід, як дивляться на рідку та дивну процесію.

З улиці блискучих магазинів вони звернули вліво й вийшли на широку, засяяну білим світом, улицю. І тільки вони вийшли на неї, як звідкись, неначе ждучи тільки їх, вирвався цілий вихор чудових згуків і сильно вдарився їм у серце. Від цього очі їм одразу стали знов широкими, на вустах заграла радісна посмішка і вони всі, як вівці, яких покликала хазяйка, з сміхом, з криком кинулись за цими згуками. Гарно одягнені люди поспішно уступались їм з дороги і з дивуванням дивилися вслід. Але що їм було до гарно вдягнених людей, коли попереду, за тим довгим тином, з того саду, протягувались непоборимі згуки і, схопивши за серце, сильно тягнули за собою. Що їм було до лайки сердитого прикажчика, який пробував спинити їх? Вони, як вівці з кошари, збились до того тину і, встромивши голови між залізні прути тину, жадно глитали ті згуки.

Василь і Катря стояли з самого краю. Вона щоразу озиралась до нього, з веселим смі-хом скрикувала, кричала щось, топотіла, але Василь не чув її. Весь бліди́й, з своїми за-палими щоками, над якими горіли якимсь чудним і страшним світлом очі, з криво-болісно стуленими губами, він дивився в той сад і не рушився. Тільки руки його, що дер-жались за прути тину, дрижали та груди дихали важко й часто. По широкій, ясній алеї саду сунули багато вбрані пани, грохо-тіли звожчики, кричали, сміялись, штовхалися товариші, але він нічого того не бачив і не чув.

А згуки великими, довгими хвилями лились із саду й пливли десь над головою. Здава-лось, то саме життя пливло на них. Убране в сміх і сльози, в радість і страждання, з посмішкою ненависти й любови, воно гордо лежало на цих розкішних хвилях і таємниче, пильно дивилося в душу Василеві своїми дужими очима. І душа його, як раб, завмерла й не сміла рухатись. І повна того самого сміху й сліз, страждання й радости, нена-висти й любови, вона росла, давила груди, розпирала череп і билася риданням в горлі... Ось згуки заплакали, забились і тихо мерли, як лист восени одпадаючи й зникаючи десь у тьмі неба. Тихше, тихше... І вмить по-вітря сколихнулось, розірвалось, згуки нас-мішкувато й гордо струсили тугу, засяли

радістю, і скажено понеслись і закрутились в бойовому танці. І життя сміялось в них і чути було, як воно кричало незрозумілим для людей, але повним сили й раювання, криком.

— Василю!.. Ходім уже!.. Тю!.. Та, Василю! — шарпала, штовхала, щипала Катря Василя.

І знову згуки тихше, тихше... їх менше, менше... Один всього... Він жаліється на щось комусь. Кому? Життю? На що? На те, що йому, Василеві, так тяжко, так дуже тяжко жити!..

Згук плаче, а сльози його тягучі, гарячі падають Василеві у серце і швидко їх там буде стільки, що вони заповнять усі груди.

— Василю!.. Ходім!.. Уже йдемо!.. Чуєш?

Згук завмер, неначе хтось журливий сумно схилив голову й задумався. Тоді, спочатку тихо, а далі дужче, спокійно й велично цілий гурт згуків став одповідати йому. Він одповідав, а той журливий згук не слухав, не хотів вислухувати його; болючим стогоном вривався він в ту одповідь і бився в ній, жалівся і змовкав безсилий і смутний. І згуки дужчали, гнівались; і ціла буря гніву вже крутилась і здіймала з дна душі стовпи думок і почувань.

— Василю! Чи заклало тобі? Тю, бий його сила божа... А диви!.. Василю!!

Катря схопила Василя за груди й дуже шарпнула до себе.

— Га? — дивлячись на неї горящими очима, тихо спитав він.

— Та ходім.

— Куди?

Гурт згуків таки переконав журливого. Тоді вони схопилися за руки й радісно задріботіли, завертілись і весело затанцювали.

— Василю!

— Ну?

— Їй-богу, здурів парубок! Ходім!

— Куди?

— „Куди...“ Та туди, куди й усі... Ходім, бо кину, хай тобі чорт...

— Кидай... я не піду... Одчепись... Не чіпай мене... Я не можу... Йдіть собі...

— Чи не сказився?! Що ж ти робитимеш тут?

— Не знаю.

Підійшов дядько Софрон запихканий сердитий.

— Що ж ви стоїте? — накинувся, він. — Усі вже пішли, а вони стоять собі...

— Та ось... не хоче йти... Стоїть, як глушман... — з гнівом ткнула пальцем Катря в Василя.

Софрон глянув на нього, мовчки схопив під руку й потягнув за собою. Василь покірливо, як п'яний, посунувся за ним. Вся партія сердито ждала їх. Катря нахмурена і зла йшла позаду і не посміхнулась навіть, коли всі сміялись з Василя. Вона тільки ще

раз порівнялась з ним і заговорила до нього; але, коли він мовчки повернув до неї своє бліде лице з напруженими очима й зараз одвернувся, вона гнівно всім тілом шарахнулась вперед і змішалась серед земляків.

А дядько Софрон, не дивлячись на Василя вийняв люльку і, щось бурмочучи, став набивать її. Згуки іноді доганяли їх і щось кричали, але партія так голосно балакала й човгала ногами, що нічого не можна було розібрати. І через те, що тут не було тих згуків, вулиця була не так осяяна і звожчики не бігали з веселим гуркотом, а стояли, понурившись, немов журилися.

Стали завертати в нову вулицю. Дядько Софрон, нарешті, роздмухав люльку, сплюнув і озирнувся.

Потім швидко забігав очима по спинах і зупинився.

— Василю! — крикнув він. Дехто озирнувся, але Василь не одзивався.

— Агов, Василю!!

Василя не було. Передивились усіх і стали сміятись, але дядько Софрон не слухав їх.

— Ага! — злорадно захитав він головою. Найнявся!.. Так-так... Це він утік до музики...

— Так що ж думать? Катайте, дядьку, разом танцювать будете...

— А потанцюємо!.. Хо-хо! Ще й як потанцюємо!.. Я вже знаю... Господін, верніть пашпорти... піду шукать.

Прикажчик сердито, лаючись, почав вишукувати серед купи пашпортів їхні документи; товариші сміялись, а Катря стояла й хмурими, злими очима дивилась на руки прикажчикові.

— На, та к чорту!..— кинув цей, нарешті, Софронові дві бумажки. Той схопив їх, сховав за пазуху, і, підтягнувши клунка на плечі, швидко пішов назад. Люлька пихкала йому під носом і освітлювала його жовті очі, в яких стояло щось злісне, уперте.

Але на старому місці Василя не було. Незабаром коло шукаючого Софрона зібралась ціла юрба різного люду.

Вони всі дивилися на його жовте, зморщене лице з хворими очима, а він, бігаючи очима по вулиці, оповідав їм про Василя і не знать було, чи він сумував, чи злорадствував:

— Может, он заблуділся где? — жалісливо думала вголос якась бабуся з мішком на плечі.

— Как заблуділся, найдьом...— запевнено й байдуже сказав поліцай і, позіхнувши, став одходити. За ним потроху почала розходитись і вся юрба. Знову Софрон зостався на тротуарі сам. На лиці йому стояло щось гостре, торжествуюче, завзяте й разом з тим повне безнадійного одчаю. Він наче сам наступив собі на серце й радів од того, що воно таки болить, як він це й знав, і страшно йому було від того, що воно розірветься

і в грудях стане порожньо. І він стояв посеред тротуару і, кліпаючи хворими очима, не рухався. Звожчики вже не підкочували під осяяні ворота саду, а смирно, довгою низкою, стояли понад тротуаром і куняли. Поліцай одійшов і став посеред вулиці, задумливо дивлячись кудись убік. З саду лилась музика — мрійна, ніжна, ласкава. Дядько Софрон одійшов далі по вулиці, притулився до тину і, схиливши голову, застиг. Довго стояв він; і потроху жовте лице його ставало м'якше, ніжніше, ніби та музика гладила його по лиці і стирала з його жорстоке, уперте, злорадне. І круглий електричний лихтар, наче місяць вповні, сумно, не моргаючи, дивився на нього й ласкаво милував його згорблену, маленьку постать в жовто-зеленому сплющеному картузі.

А згуки в саду зідхали й говорили про щось бажане, хороше й недосяжне. І тонкий, дрижачий сум, як павутина над пожовклою стерньою, літав од них в повітрі й обвивався круг серця. Згуки зідхали й зідхання те помалу переходило у тихий плач, повний жалю й журби. І плакало серце Софронове за ними, бо низько схилив він голову. І був похожий на п'яного, що безсило притулився до стіни.

І раптом він підняв голову, озирнувся, прислухався й хутко повернувся лицем до саду. Звідти неслось чиєсь ридання, гірке, одривисте і грубе. Дядько Софрон просунув лице

в дірку між прутами й забігав напруженими очима, шукаючи місце того ридання. Швидко він побачив під одним кущем щось темне, яке ніби ворушилось.

— Василю!— дрижачим голосом несміло крикнув Софрон.

Ридання стихло, і темне перестало ворушитись.

— Василю!— ще раз гукнув Софрон.— Ти?

В саду тихо завмирали звуки. Ось вони зідхнули, схлипнули і вмерли... Стало тихо-тихо.

— Василю!— пошепки прошепів Софрон у дірку.— Це ти?

— Я...— грубо й товсто вирвалось з-під куща і за цим зачулось шумне й дрижаче зідхання.

В саду розлігся лопотячий дрібний шум оплесків і крику,— неначе там зраділи, що це був таки Василь.

ХТО ВОРОГ?

(Нарис)

Ранок. Сонце, підкрадаючись обережно, одним оком визирає з-за далекого ліска й мов оглядає, чи все на місці.

Але все, як і вчора було. Так само внизу, оперезаний Дніпром, ліниво лежить собі на широкому лузі городок; так само, пригорнувшись до нього, сміється своїми дрібними, біленькими хатками село; так само широко, просторо, вільно...

Так само й тут, на вигоні, над городом, де лежать ці сірі, білі, чорні купи робітників. Тільки тепер не чути вчорашніх співів та гомону: вони всі сплять — і полтавці й київці, й орловці, й могильовці: дівчата, хлопці і старі. І так само, як і вчора, „кацапи“ лежать окремо від „хахлів“.

Холодно. Трава сива, тіні довгі. Незграбні купи, розкидані по вигону, прикриті то білими ряднами, то рудими свитками, не ворушаться. З-під ряден визирають тільки ноги, взуті й босі, порепалі, червоні, з чорними, як підошви,

п'ятами. І, звичайно, хлопчачі ноги поруч з дівчачими. Іноді якісь ноги заворушаться, підведеться якась розкудовчена, сонна голова з облущеним од сонця носом та щоками, почухається і знов пірнає під рядно або свитку, підгорнувши під себе ноги.

Тихо. На Дніпрі десь далеко-далеко гуде пароход. Сонце, упевнившись, що все на місці, поважно і спокійно випливає з-за ліска. Десь хтось голосно позіхає і плюється. В одній купі заворушились і забалакали. Коло бараків, лицем до сонця, стоїть дядько і позіхаючи та чухаючи спину, молиться богу. Довга тінь його хитається за ним і нахиляється. Над бараком, де їдять, стелеться дим; двері до пекарні розчинені, а на порозі стоїть обшарпаний собака і приязно махає хвостом.

Сонце підбивається все вище. Купи меншають, зате на вигоні стає людніше. Дехто вже спідає, дехто сидить на клунках і чухмариться. Недалечко одної купки полтавців хтось розіклав огонь; коло нього сидять поважні дядьки і, грiючи руки, балакають. Це київці, бо одягнені у все чорне та широке й балакають помалу, з павзами, з поплювуванням у вогонь, задумливо й поважно.

— Так, кажете, ви Таращанського уїзду?— помовчавши говорить один, крутячи цигарку.

— Таращанського,— зідхає дядько в солом'яному, рудому брилі, сумно дивлячись у вогонь.

— Та-а-к...— лизнувши цигарку, мукає курець. Потім бере заскарублими пальцями жарину, закурює цигарку і, пихнувши нею, каже:

— А ми — Звинагородського...

— А як на врожай? — помалу повертаючи до сумного дядька голову, бовкає курців сусіда, похмурий, чорнявий чолов'яга.

— На врожай? Та врожай, хвалить бога, нічогенький... Та яке з того утишеніє, коли нема на чому родити!.. На долоні ж не вродить?

— А то вже так...

Мовчання. На вигоні стає дедалі людніше й шумливіше. Там, посідавши кружка коло якогось клунка, снідають; там умиваються, обхлюпуючи одне одного й регочачись; там моляться богу, з натиском прикладаючи пучки до лоба й грудей; там бігають, перелигуючи через сидячих і лежачих, лаючись та огризаючись. Вигін живе, а сонце радісно сміється до нього.

— Так-так...— сильнуючи у вогонь, зідхає курець.— Утишеніє, коли в кешені є... Чи врожай, чи неврожай, а як у кешені бряжчить, то й бог на небі добрий... Так-так... А чи у вас була забастовка?

— Забастовка?.. Та була...

— Ну?..

Сумний дядько мовчить і дивиться у вогонь; потім безнадійно посміхається й каже:

— Та що?.. Побили йому якономію, спалили скирти, а йому те й за вухом не свербить: заштраховано!

Дядьки дивляться на нього, потім сумно, безнадійно хитають головами й мовчать.

— Заштраховано? — перепитує курець. — Так-так... Мовляв, чорт вас бери, робіть собі забастовки, скільки хочете, а я собі свої гроші таки візьму. Так-так... Як то кажуть: добре чорту у дудку грати, сидячи в болоті: одну злама, другу виріже... То так і панам... О-хо-хо-о!

Коло жнавих полтавців, як звичайно, крик, регіт, сварка.

— Та дай йому, Мотре, щоб аж за дев'ятими ворітьми гавкнув. Якого чорта чіпляється?

— Та невже? От не дав бог жабі хвоста, а тоб усю траву витолочила. Скажіть, яка вона гостра!

— А така, що не тягни свитку, бо як потягну, то аж дідуньо присниться... Рудий шершень!.. Устав, то й ходи собі з чортом, а до людей не чіпляйся!

— А лови, лови! Перепиняй... Тю!

— Ачхи, білява! По чому зуби?

Коло бараків стоїть юрба й щось чи розглядає, чи слухає когось. Вона все більшає й потрохи присовується на цей кінець.

Дядьки задумливо мовчать. Ступнів за шість од них лежать „кацапи" в білих свитках, у

личаках, кольорових сорочках, мало не до колін. Вони добули десь окропу і, посідавши на клунках, п'ють чай з бляшаних кухликів. Руді, веснянкуваті, попечені лиця у них серйозні, спітнілі й мовчазні.

— Так-так...—зідхає курець.—Хазяйствечко якесь маєте?

Сумний дядько зиркає на нього й посміхається.

— Та маю... в очкурі...

— Та й усього? Е! Такого хазяйства у всякого є. Бідують, значить, і у вас?

— Бідують — не бідують, а мовляв, якби не „ох" то давно б іздох.

— Так-так...

Юрба все наближається, сміючись і голосно балакаючи. Дехто з „кацапів" устав і без картуза підходить до неї.

Один з дядьків зідхає, підводиться й каже:

— Горе — море; пий його — не вип'єш...

— А не вип'єш,— охоче згоджується курець.— Не вип'єш! Багато його, того горя... Бба-гато. А жити треба; хоч потрошку, а треба.

— Нічого!— посміхається сумний дядько.— Аби живі, а голі будемо.

— А будемо...

І всі сумно замовкають, дивлячись у вогонь.

Юрба насовується. Серед неї видно якогось чоловіка в сукняному „кацапському"

картузі з цапиною борідкою й жовтим тоненьким носиком. Він, видно, несе щось важке в одній руці, бо схилився на один бік і посовується дуже помалу, щось викрикуючи й обертаючись до юрби.

В юрбі сміх і палкі балачки. Коло чоловіка в „кацапському“ картузі йде молодий парубчак з білявим чубом, підстриженим „по-кацапському“, і з веселим, круглим, кирпатим лицем. Під пахвою йому три булки, які він обережно щохвилини оглядає.

Юрба зупиняється коло дядьків. Чоловік ставить додолу велику кошолку з булками, підніма догори якусь засмальцьовану торбинку, трусить нею і, повертаючи голову на всі боки, кричить:

— Ех! Вот ігра так ігра? За копєйку цєлую булку! Цєлую французскую булку за копєйку! Кто желаєт? Ех, кто желаєт! Ну-ка! Ну-ка! Землячкі! К чайку-то булочкі! А? Подході, подході.

— Серьога! — кричить до „кацапів“, підводячись навшпиньки, кирпатий „кацапчук“ з булками.— Во! Гляді!

Він підніма догори булки й показує їх Серьозі—гарному, високому парубкові з сірими, твердими очима. Той швидко підводиться й підбіга до юрби.

— Врьо-о? Виграл? — сміється він.

— За копєйку! — хвалиться той, стріпуючи волосами.— Грай.

— Боюсь...

Їх слухає якийсь дядько в жовтому брилі, в жилеті з салдатськими ґудзиками, з іронічними, тоненькими губами.

— Не бійсь, грай,— посміхається він до Серьоги одними куточками губів,— дурням щастя.

— Как?— не розуміє Серьога, але дядько вже не дивиться на нього.

— Ех, поскорей, поскорей! Єсть один, ещо два. Кто желает? Єсть одін, ещо два! Ну-ка, зельоний картуз, подмазивайсь. За копейку целую булку!

„Зельоний картуз" спершу соромиться, потім нерішуче озирається до товариша в рудій чумарці й хита на торбу:

— Спробувать?

Руда чумарка серйозно дивиться пукатими, блискучими очима на булочника й нічого не відповідає.

— Нате!.. Я буду грать!— простягаючи копійку, раптом просовується з юрби дівчина в білій хустці з карими, чистими очима. Вона трохи засоромлена й схвильована.

— Маладец девка! Єсть два! Давай третьяго! Ех, давай третьяго!.. Ну-ка, земляк! Виграл трі, виграй ещо!.. Вимай копейку!

— Не-е... довольно...— крутить головою кирпатий „кацапчук".

— Е, кацап не дурак!— басом протягує мордатий, вугрюватий парубок в широкому

новому брилі.— Він тільки вигравати любить.

— А что ж? — сміється кирпатий. — А дуракі пущай програють!

— „Дурра-кі-і? — озираючи його з ніг до голови, зневажливо протягує мордатий.—Ще базіка, лапаця нещасна!..

Серьога твердо дивиться на нього і стискує губи.

— А тебе досадно, что ти проіграл?...— сміється знову „кацапчук“.

— „Доса-а-дно“... Якби я виграв, то не трусився б так, як ти, за копійкою... Зраділо, що булку побачило...

— Ей, дяденька!— вмить звертається „кацапчук“ до булочника.— Я граю!.. На копійку!

Він підбира вище під пахву булки, рішуче витяга гаманець і обережно виймa копійку.

Комплект склався і в юрбі стає тихіше. Всі цікаво стежать через плечі одно одному, як булочник весело трусить торбу, щось приговорює й підносить її дівчині. Дівчина з серйозним, схвильованим лицем засовує в торбу руку й довго копирсає там.

— Тягни вже!— обзивається хтось із юрби.— А то все щастя забереш!

— Е! Щастя — як трясця: кого схоче, того й нападе. Його не потягнеш... Хай вибира.

Дівчина криво посміхається й помалу витяга руку.

Булочник, приговорюючи, простяга торбу другому, а всі цікаво зазирають до рук дівчини, де лежить маленька виточена діжечка з цифрою 21.

— Ну, пропала копійка!— рішуче постановляє хтось.— Малий нумер.

Дівчина з ніяковою посмішкою дивиться на всіх і зазира до рук другому. У того — 8.

— Ну, значить, лапацон бере булку!— басить мордатий парубок.

„Лапацон", хвилюючись, засува руку в торбу й виймає.

— 59!— радісно скрикує він.— Давай булку!— В юрбі сміх.

— Я ж казав!— злісно звертається до всіх мордатий.— Де кацап влізе, там вже чорта пухлого наш брат виграє.

— А тебе завідно?— серйозно дивиться на нього Серьога.

Мордатий парубок зирка на нього, мовчки оглядає з ніг до голови й холодно кидає:— Заступник знайшовся?

— Чево ж ти вязнешь к парню?

— А тобі яке діло?

— Да вот не вязні, да всьо.

— О?

— Вот тебе і „о"!

— Та чуєш, Мартине!— раптом голосно кричить хтось із юрби.— Вони понесуть після жнив додому та на паску з квасом будуть їсти. А ти чіпляєшся!

— Та хай вони хоч подавляться ними! — згоджується Мартин.— Тільки ж досадно, що паршива лапацня де не збереться — скрізь тобі у кашу наплює. Просто не поговпиця за ними!.. Ач, яке раде, що виграло!

Кацапчук справді з радим лицем вибирається з юрби й щось кричить до своїх товаришів „кацапів“. За ним рушає й серйозний Серьога.

— Ну-ка, землячкі! Подході, подході! За копейку целая булка! Целая булка, харрошая французская булка за одну копейку! Вот ігра так ігра! Ех, американская ігра! Ну-ка красавіца, ещо копеечку!

— Ей, лапацня!— кричить Мартин.— Вертайсь, ось ще будете грать... Може всю торбу виграеш?

— Молчі, хахлацкая морда!— злісно озирається Серьога,— Лучше молчі!

— Та нявжо? Ой злякався!.. Рятуйте, люди добрі: кацап лаптем хоче вбити!

В юрбі сміх. Чуються іронічні, насмішкуваті викрики до „кацапів“, тюкання й регіт. „Кацапи“ озираються й собі глузують з „хахлів“, їхні товариші заступаються за своїх і починається звичайна баталія. Булочника вже не слухають і він пробирається кудись далі із своїми булками й торбою. Серьога ляга спиною на якийсь клунок, лицем до „хахлів“, і злісно дивиться на них, простягнувши ноги. Поруч його спершись на лікті,

лежить рудий, кучерявий „кацап“, з широкою жовтою бородою й розстібнутим коміром сорочки. Решта „кацапів“, сидячи кружка коло чайника, іноді повертають од кухликів голови і сміються з „хахлів“ спітнілими червоними обличчями.

Київці й полтавці змішалися докупи й розташувались коло вогню. Мартин, одсунувши бриля на потилицю, стоїть і дивиться то на „кацапів“, то на дядьків, які, посміхаючись у вуса, іноді й собі вставляють щось до сварки. Дівчата піддержують своїх криками й сміхом. Баталія все зростає.

— Заткні рот,— кричить Серьога.— Всьо поле завонял! І наймать не прієдут через тебя!

— Ай-я-яй! От розумно!— хита головою Мартин.— Навіть наш Рябко такого б не придумав.

— А вот у нас, в Расеє, так ісй так точно брешут, как ти...

— В „Расеє“,— передражнює його Мартин, потім хитає з жалем головою й каже:

— Ех, дурне-е, дурне... Аж серце болить дивитись, що тратить бог глину на таке чорт-зна-що...

— Нічого, Серьога!— підводячи голову, потішає дядько-курець.— Кажи так: хоч дурний, та здоровий!— А ти і старий, да дурак,— сміється руда борода.

— Ого!— сміються коло вогню.— Борода обізвалась!

— От там-то, братці, розуму!
— Затуляй тепер носа!
— Ша-ша!.. Борода щось говорить.

Але „борода“, гидко вилаявшись, змовкає; „кацапи“ сміються. Таку ж саму лайку кричить Мартинів сусіда, молодий, білявий парубчак.

— А ти сначала молоко оботрі на губах. Не висохло! — пацаючи ногою в лапті, говорить Серьога.

— „Ма-ла-ко“...— передражнює парубчак. А в тебе давно засохло?

— Він молока не ссав,— вставляє хтось. Його мати з цицьки квасом годувала.

Серед „хахлів“ сміх.

— Ще лається! — кричит Мартин.— Це з тих, що ціну тільки збивають. Он на Синельниковій на тому тижні ставали робочі по 70 рублів до Семена, а прийшла кацапня й поставала по 55! Йому що? Аби нажерлось. Ач смокче як! Ішло б собі в свою Расею, та й ставало б там хоч за спасибі. Сюди преться! Повиганять к чортовій матері, щоб не смерділи тут!

— Гляді, брат, чтоб тебя не поймалі— посміхається борода.

До таборів наближається дядько Корній. Чорний, з гострим верхом і з спущеними донизу кирсами бриль, чорні тонкі вуса, теж спущені вниз, і смугляве лице роблять його схожим на японця. Він ступає ліниво,

поважно, накинувши плопашки чумарку й впевнено позирає на табори гострими, розумними очима. Дядька Корнія всі поважають і трохи навіть бояться, надто молодші.

— Що, танцювати зібрались чи битись? кидає він, ніби одриваючи слова, пихкає цигаркою й поглядає на ворожі табори.—Драстуйте.

— Драстуйте. Танцювать не танцювать, а тропарів прочитать кацапні треба було б...— відповідає Мартин.

— А чого так?

— Та матюками тут усіх наділяють.

— А!.. Вони на це багаті... Так ти ж чого сердишся? Хіба тебе обділили?

Всі сміються. Не встигла сварка знову початись, як із-за бараку виїжджає зелений хургон, запряжений парою коней, і дзвінко постукуючи колесами, м'яко підкочує до робітників.

— Наймать їдуть!—голосно кричить хтось. І про сварку враз забуто.

Всі з серйозними, цікавими лицями озираються і стежать за хургоном, на якому сидять двоє: один, видно, робітник, з віжками в руках, а другий — хазяїн, з батогом.

Дехто вже схоплюється й хоче бігти назустріч, але дядько Корній робить рукою знак, озирає всіх гострим поглядом і, одриваючи, говорить:

— Стій на місці! Чого бігти. Сам під'їде, як треба. Набиваться ще...

— Атож! Стій на місці,— зараз же підхоплюють навіть ті, що збирались були бігти й одходять назад.

„Кацапи“ теж пильнують хургона, який, нарешті, підкочує зовсім близько й зупиняється.

Чоловік з батогом у руках підносить руку до козирка і, озираючи всіх, говорить:

— Драстуйте.

Дехто теж тяпне рукою до козирка, дехто обзивається настороженим, чекаючим голосом:

— Драстуйте й вам...

Чоловік помалу злізає з хургона й підходить до робітників, похльоскуючи батогом і бігаючи карими хитрими очима по юрбі.

Повна, дебела постать його в піджаці, штанях у чоботи ступає важко й твердо, Запалене й зарослe чорною бородою лице здається байдужим і тупим.

— Драстуйте!— знов тягне він козирка, підступивши зовсім близько.

— Драстуйте...— спокійно й поважно відповідає Корній, пронизуючи його своїми маленькими очима.

Чоловік якийсь час мовчки обдивляється, потім, ні до кого не звертаючись, ніби про себе, бубонить:

— Робочих би мені...

— А ми ж що: пани, чи як?— посміхається Корній.

— Наймаєтесь?

— Та вже ж не танцювати сюди походились. Вам багато?

— Та так... чоловіка з п'ятнадцять...

— Повноробочих чи третяків?

Чоловік не зразу відповідає і все оглядає юрбу, яка теж стежить за ним десятками пар цікавих, напружених очей.

— Та й повноробочих і третяків...— поважом муркає він.— І дівчат... трохи...

— Є й дівчата, і третяки, і повноробочі... Це в якономію чи до хазяїна?

— До хазяїна... До мене.

— Куди? Куди?...— пробігає по юрбі, і потім.— До хазяїна... До мужика...

— Гм...— незадоволено стискує губи Корній і замовкає.

Чоловік пильно зиркає на нього й ніби байдуже питає:

— А чого ти так, дядьку, хмикаєш?

— Та так... не до талії робота!

— Що? Економическький кандьор лучче?— тупо посміхається хазяїн.

— Та краще кандьор їсти, ніж у мужика робить... А по чому даєте?

— Даю добре. В якономії так не дадуть. Повноробочому до Семена 50, третяку 40, а дівчатам 28.

— О-го-го-о!— протягує Корній,— ну, ми з вами сватами не будемо...

По юрбі йде гомін. „Кацани“ підходять

ближче, допитуються ціни й теж починають між собою балакати. Хазяїн мовчки стоїть і подивляється на робітників.

— Ні, ні...— підступає ближче дядько-курець.

— Це ви, хазяїне, скупенько даєте... Так-так... Скупенько. За таку ціну й танцювать не наймете. Нам вже по 60 давали, та й то не йдемо... Як же його йти?

Дядько розводить руками, хита головою й чекаюче погляда на хазяїна. Той задумливо й ніби байдуже колупає пужалном землю. Потім, не підводячи голови, тупо й спокійно починає:

— Харч буде добрий: на сніданок риба або молоко. На обід борщ, каша з салом... На полудень чи риба, чи сало, чи молоко... На вечерю галушки чи затірка. Харч добрий... Іж, скільки хочеш, за тим не ганяємося.

— А робота яка? — несміливо питає хтось з юрби.

— Робота? — зирка туди хазяїн.— Робота, як скрізь робота. Орать, косить, в'язать, за жаткою, коло машини... Яка ж робота?

— Так, так! — іронічно обзивається збоку Корній.— Зранку в полі, ввечері в полі, уночі в полі, в празник у полі, та все в полі. Ні спочинку, ні сну... знаємо!

— Чого „ні спочинку, ні сну?“ Є й спочинок і сон...

— Та ви тут стелете м'яко, та як спатиметься там? І борщ, і сало й молоко... Просто харчевня, та й годі!.. Та воно так тільки тут, там, як загатить тобі черево гливтяком та цибулею, так хоч через тиждень сповідайся... Знаю добре, пробував у мужиків ставать. Та й день той закляв. Воно, думаєш, свій чоловік, а він тебе так висмокче, що й ніг не поволочеш, як строку того добудеш.

— По-свойськи, значить? — посміхається дядько-куреиь.

— Атож!

Хазяїн мовчки погляда на Корнія.

— А в якономії краще? — в'яло посміхається він.

— В якономії усе рощитано: коли їсти, коли спати, коли робити...

Починається суперечка. Балакають дедалі спокійніше, млявіше; хазяїн усе частіше задумується і хльоскає батогом по траві; Корній одходить набік і робить цигарку.

„Кацапи" про віщось радяться чи сваряться й подивляються на „хахлів", які теж купками балакають. Мартин розмовляє з хазяїном і скоса поглядає на „кацапів".

Нарешті, хазяїн стискає плечима й одходить, не зійшовшись. Похльоскуючи батогом, він задумливо йде на другий кінець вигону, де робітників рідше. Тоді в юрбі підніматься палкі балачки. Дехто згоджується

наймatись, дехто не хоче, дехто хоче прибавки. Зачинається навіть сварка.

— Наймаюсь ! Чорт його бери ! — кричить сердито Мартин.— Доки лежатиму отут? Вже й так третю неділю валяюсь, послідню сорочку пропдаю. Ставаймо, Сидоре, бо все одно кацапня стане — диви, он вони вже щось міркують. Ій-богу, переб'ють. Я вже знаю їх.

— Не мели, хлопче, чорт-зна-чого ! — сердито перебива його дядько Корній.— Кацапи геж не дурні, на дурничку спини гнути не схочуть. А коли хочеш ставати — ставай, а других не підбивай. На кацапню кажеш, а сам ціну збиваєш . . .

— Хто збиває?— визвіряється Мартин.

— Та ти !

— Я?

— А то ж який чорт !

— Ну, побачимо !.. О ! О !.. Дивіться — один кацап уже йде кудись. Договорюватись йде, накажи мене бог !

Але „кацап“ не договорюватись йде. Він прямує просто до них, нахиливши трохи голову й щось думаючи. Підійшовши, він підніма над головою картуза і, трохи запинаючись, говорить:

— Вот что, братци... Ето самое, значіт, что ругались там ми промежду себя, ето, братци, бог с нім... Главное, вот нам столковаться надоть, как насчот найма то?.. А? Ми так полагаєм, что, єжелі надбавка

будет, дак нада ставать. Что ж лежать-то здєся? І бокам тьорпко, і єсть нечего... Все сухарікі погризлі... Как ви у себя раздумалі?

Корній задумливо шкрябає носа.

— Гм...— мугикає він.— „Надбавка“... А яка надбавка?

— Да так, єжелі по пять цалкових полнорабочим да по троячкє неполнорабочім, дак і можно би!.. А?.. Ми самі, то-ісь! цени сбівать не желаєм. Как ви, так і ми... Протів хозяїна надоть дружно держаться... А что там ето немножко промежду себя...

— Та то вже що там...— бурмоче Корній таким тоном, що, мовляв, нема чого там і згадувати.— Тільки надбавка мала...

Решта „кацапів“ потроху підходить ближче, тільки Серьога стоїть на місці й хмуро дивиться кудись убік. Мартин щось тихо з натиском говорить до купки парубків та дівчат, вороже поглядаючи на „кацапів“, Корнія та інших робітників.

Хазяїн вертається, так само поволі ступаючи й похльоскуючи батогом. Він підходить до хургона й заносить ногу на підніжку.

Потім озирається до робітників і питає:

— Ну, що? Будемо могорича пити?

Серед робітників робиться тихо.

— Ні, не будемо!— рішуче відповідає Корній.

— Надбавочку би маленькую,— здіймаючи картуза, говорить синенький, маленький „кацап“ у бурякового кольору сорочці.— Уж очень обідно так... Ведь ето не в якономію...

Хазяїн стискує плечима.

— Чудаки ви, братця, їй-богу!— знімаючи ногу з підніжки й підходячи до них, усміхається він.— Що вам так та економія? Хіба ж лучче у якогось німця служити?

— Та один чорт, що німець, що наш брат, хахол...— спокійно сильонує набік Корній.— І то хазяїн, і то хазяїн. А ви сами здалека?

— З Ломаної Підкови.

— З Ломаної Підкови?— здивовано підніма брови Корній.— Та чого ж ви аж сюди приїхали наймати? А в Крутенькому? Воно ж у вас під боком?

Хазяїн маха рукою.

— Кацапня там одна... А я вже їх знаю... З руським важко робити... Краще своєму переплатити, ніж з ними мати діло... Ні воно тебе, ні ти його не поймеш. Ти йому: „подай леміш“, а він тобі вила несе... За волами всно не звикло, коло плуга не вміє... Е! Краще з своїм братом, малоросіянином. Свій свого всетаки хоч поймє...

— Їй-богу, правда!— голосно піддакує Мартин.

— Ехе-хе-е!— зідхає Корній.— Співаєте ви добре, та, вибачайте, чимсь іншим ваша пісня дхне... Ось двадцять літ я заробляю

опами руками,— він з силою б'е себе рукою по руці,— а ніде ще не бачив, щоб хазяїн нашому братові за свого був — чи хахол, чи кацап він.

— Чудак ти, дядьку! — стискає плечима хазяїн.— Брехать мені нема чого... Ну, так як, братця? Стаєте? Ну! — бог з вами, даю прибавку: три рублі повнороботому, два третякам і карбованець дівчатам... Ну?

Серед робітників піднімається шепотіння. Корній стоїть поважно і спокійно. Серьога підходить ближче й починає сердито щось говорити, хитаючи головою до Мартина, який з свого боку теж щось доказує своїм товаришам. Хазяїн пильно слідкує за всіма.

Потроху наперед починають просовуватись прихильники Мартина й Серьоги. Вони уперто й злісно поглядають одні на одних і про себе посміхаються.

— А вам много надоть полнорабочих?— серйозно питає Серьога у хазяїна, поглядаючи на Мартина, що стоїть з другого боку.

Хазяїн скоса дивиться на нього й собі питає:

— А ти ж косить уміеш?

Серьога ображено й гордо хита головою й посміхається.

— Ого!— сміється Мартин.— Посадіть коло миски, то й не потрапите за ним!

— Смотрі, мурло, чтоб ти умел!— злісно кидає Серьога.— А за другіх не договарівайсь.

— Мовчи, кацапня! Хазяїне, ми стаємо! Ось наша вся кумпанія...

І Мартин рішуче озирається на своїх прихильників.

— І ми стаємо! — уперто говорить Серьога.

Хазяїн пильно дивиться на обидві партії, нахиляє голову й щось думає. Всі чекають.

— Гм...— нарешті, мурмоче він, підводячи голову,— Бачите, хлопці... Молоді ви всі... Вам надбавку ніззя дать... От якби старі стали... Молоді ви... Так по старій ціні хіба?

— Ха-ха-ха! — регоче разом з другими Корній.— А що? З'їли? Він вам ще не такої заспіває... Підождіть!..

Мартинова партія починає сердито, з запалом сперечатися з хазяїном, але він ніби не помічаючи їхнього обурення, повертається до Серьогової партії, яка махнула на все рукою і згоджується навіть на стару ціну. Але йому, видно, хочеться найняти більше звиклих до тутешньої роботи людей, здоровших. Він знов повертається до мартинівців і каже:

— Слухайте, братця! Ось руські стають за стару ціну. По совісті кажу: не хочеться мені з чужими людьми робити. Люблю своїх... Так уже серце в чоловіка встроєно, що до свого тягне.

— Ач, як співає! — голосно вставляє Корній. — Як по нотах!

— І олос, як сурмонька, та чортова думонька,— зідхає дядько-курець.

Хазяїн не чує.

— Так от, братця, ставайте та й могорич будемо пити. І мені лучче, і вам лучче... А руські стануть до руського, то їм лучче буде.

— От добра людина!—зідха Корній.— Жаль тільки, що трохи лисицею підбитий.

Старші робітники сміються. Дехто з Мартинової партії переходять до них і голосно починають лаятись. Хазяїн ніби не помічає того.

Серьогова партія мовчки, злісно-понуро, стоїть і чекає, не дивлячись навіть на своїх товаришів руських, які стоять уже коло українців. Мартиновці пошепки заклопотано радяться.

— Ну, так як же хлопці? — ласкаво починає знов хазяїн, бігаючи очима по робітниках.— Рішайтесь. Чого лежать отут? І врем'я пропада, і гроші. А так, зараз до станції, вип'ємо могорич, на поїзд і — гайда!.. Обіжать я не буду...

— Авжеж! — сміється хтось з юрби.— А хто зараз одняв назад по три рублі?

Хазяїн все-таки не чує. „Хлопці“ вагаються.

— Ех! Чорт його бери! — з одчаєм маха рукою Мартин.— Ставаймо, хлопці! На злість усім, а то кацапня все одно стане! Чого валяться тут? Де наше не пропадало!..

— Авжеж! — насмішкувато підхоплюють з Корніевої партії.— Валяй, хлопці,— аби гроші!

— Ні се, ні те — святи, попе, яйця!

Насмішки дратують мартинівців і вони, на злість усім, стають на роботу. Хазяїн починає жартувати, посміхатися й одбирати паспорти. Навкруги — сміх, крик, балачки. Серьогова партія змішується з другими „руськими“ та українцями й завзятіше за всіх глузує з мартинівців.

Але ті, складаючи клунки, ув'язуючись, бігаючи по вигону, не перестають огризатись і собі глузувати з серьоговців. Од цього на вигоні зчиняється надзвичайний гвалт.

Нарешті, всі зібрались коло хургона, на якому сидить уже хазяїн, і перелічившись, рушають.

— Гей!! А що додому переказати? — гукають їм слідом останні. — Коли панахиди правити?

— По свому батькові прав! — озиваються задні з мартинівців.

— Тю-тю-у!

— Не тюкай, бо пельку перервеш!

Похитуючи клунками, занадто бадьорячись, вони потроху відходять од товаришів і наближаються до бараків. Тут вони ще раз озираються й вороже махають кулаками назад. Збоку їде хазяїн і щось ласкаво, по-приятельському до них промовляє...

НА ПРИСТАНІ

Вечір. Пристань. Дніпро задумливо плюскає легенькими хвилями об берег і маленькі човники злегка гойдаються на них, наче граються.

Пароход має одійти аж уночі, і через те в самій пристані порожньо, тільки подекуди, лежачи на якійсь бочці, або спершись на перила, меланхолічно дивиться у воду сторож. Зате на березі повно люду. І великими валками, і маленькими купками, і парами, й поодинці вони сидять, лежать і вкривають собою весь берег. Сонце, червоне, як засоромлена дівчина, ховається за високий, чорний димар заводу й лукаво виглядає з-поза нього одним оком. Але на березі вже тінь. Брудні, з полупленими стінами і якимись, наче нашвидку повиконирянними вікнами, єврейські, „заїзди“ й „номера“ з похиленими покрівлями, з обідраними дверима щільно стоять один коло одного понад берегом, і, здається, що хтось кинув їх тут і забув, а вони зостались далеко від

города й сумно дивляться на Дніпро своїми зеленими від старости шибками у вікнах. А коло них, наче діти їхні, всякі рундуки, будочки, стойки з булками, ковбасами, огірками, насінням, з діжечками, з рибою, про яку можна догадатись вже ступнів за двадцять, з єврейками, євреями, українками, старими й молодими. Вони заклопотано тупчаться коло свого товару, тикають його в руки покупцям, ховають гроші в засмальцьовані кешені й весь час не перестають бігать очима за новими покупцями й переляканими голосами кричати:

— Куди ж ви, дядьку!? Слухайте, земляк, що ви хочете? Ідіть сюди! Вот таранька, огірки. Що вам нада? Ідіть же сюди!

Деякі земляки й зупиняються і купують, поважно торгуючись і уважно слухаючи присягання євреїв, деякі задумливо дивляться тільки на розкладене добро, лускаючи насіння, деякі ж просто ходять для того, щоб якось провести нудний час, і нічого не купуючи, тільки ще більше розпалюють торговок.

Гвалт стоїть коло рундуків. А „земляки" все йдуть та йдуть. Сьогодні „конкуренція", і вони спішать попасти на „дешевий" пароход. Дівчата, хлопці, діди, діти — всі вони, з великими клунками на плечах, стомлені, змучені, приходять, заклопотано розпитують про пароход і заспокоївшись, розташовуються десь на голих камінняхі ждуть.

Хто вони? Хто ці засмажені, потомлені люди, в цих брудних сорочках, босі, в полатаній одежині, з цими несмілими очима, які так жадно дивляться на гнилі ковбаси, на смердючу рибу? Хто ці люди, яких так обережно обминають ті чистенькі панки в легеньких капелюхах, наче бояться доторкнутись до їхніх запорошених сорочок і важких клунків? Хто вони?

Це — заробітчани. Це ті, котрих випихає із себе село, котрі більше непотрібні йому.

Обкрадені, обідрані тими, хто має силу обідрати, вони йдуть продавати себе, свої сили, своє здоров'я, своє тіло, сором, любов, вони йдуть наймatись до ситих, розпутних, ледачих людей, які мають землю, гроші, але які не обробляють цієї землі, бо мають другу роботу: їсти, пити й розпутничати.

Ці засмажені, стомлені люди є ті, котрим всі говорять „ти", котрих всякий поліцай строго зупиняє і з важністю говорить:

— Стой! Куда ідьош?.. Що несьош? На заробітки? Какиї заробітки? Говорі голосней!.. У, мурло!.. Пошлі вон!

І вони йдуть ці люди; вони повинні йти, бо жадний, як їхні очі, голод з'їсть їх; вони повинні продати себе, бо дома жде їх невиплачена дань „обществу", ждуть оцінщики, ждуть земські, урядники, холодна тюрма. І вони йдуть. Ні материні сльози, ні сила привички до рідного краю, ні кохання,

ні дружба, ні тихий гай, ні місячна ніч — ніщо не може встояти проти страшного голосу нужди.

І вони спішать. Куди? Хіба вони знають. Ось вони дійшли до пристані; вони будуть тут ждати день, два, може, й три, будуть спати на холодній землі, їх будуть гнати з місця й вони покірливо, гуртом, як отара овець, будуть слухатись. Потім прийде „дешевий“ і вони посунуть на нього з криком, з жахом в очах, щоб не зостатись, їх будуть лаять і штовхать матроси, буде лаяти капітан, панки, поліцаї, а вони мовчки, наче справді чомусь винні, будуть винувато товпитись, тупчитись по палубі й уступатись перед усяким, хто схоче їх вилаять. Вони покотом спатимуть десь біля пароходної машини, й дим їм буде їсти очі і спирати груди. Але що їм до всього цього? Голос нужди шипить і жене їх далі. І вони минатимуть великі й пишні міста, минатимуть двірці. палати; але що їм до них, — вони не живуть там. Перед їхніми здивованими, захопленими очима будуть проходити багатства, достатки, роскоші, втіхи, але вони йтимуть далі, бо ці багатства чужі для них.

І вони то купками, то поодинці сходяться до пристані, складають свої клунки з усіма своїми маєтками, якоюсь дірявою одежиною, зідхають і починають ждати. Тут і полтавці, і польщаки, і київці, і литвини: і діти, і старі.

Там співають, там сміються, там сидять на якихось дошках і дивляться на воду, там балакають, ходять, танцюють, борються, бігають, лежать, сидять! А там оддалік, понад берегом, робітники викочують з води тяжкі дуби й чути звідти крики, гомін і ухкання. З міста долітають гудки заводів, свистки паровозів; підводи з дошками, дубами те й знають, що скриплять, гуркотять — це йде віддавання проданої людської робочої сили.

Попадаються й панки, але вони якось дивно виглядають своїми біленькими обличчями, своєю чистенькою одіжжю серед цих мозолястих, великих рук, босих, поранених ніг, засмажених лиць, серед цієї обідраної, засмальцьованої, грубої одежі. Але панкам тут нічого робити й вони хутко зчезають.

Сонце ліниво сідає, й рух меншає. На великих дубах, зложених біля самих сходів на пристань, розташувалась купка полтавців і щось їсть, голосно чвакаючи й поводячи очима на всі боки. Коло них сидять двоє поденників-босяків і ведуть між собою голосну балачку. Їх обступила ціла валка заробітчан і пильно слухає, вставляючи іноді і своє і підхоплюючи реготом всяке дотепне слово. Один з поденників — високий, худий і якийсь увесь вузлуватий. Жовта шляпа з одвислими крисами робить його схожим на китайця, а бліде, довгасте лице з похмурим носом і одним косим оком нагадує

не то п'яничку-паламаря, не то якогось писарчука із самого глухого „присутствія“. Він говорить серйозно, строго і вживає такі слова, котрі навряд чи й сам розуміє. Другий же, навпаки, підморгує до слухачів, береться ввесь час у боки, заламлює аж на потилицю свого салдатського картуза й весело регочеться, аж вилискуючи проти сонця своєю чорною пикою, серед якої можна розібрати добре тільки червоний ніс, бо все заросло аж по самі очі чорною, жорсткою щіткою.

— З сібе смійосся, брат мой, — суворо дивлячись на нього, говорить косий: — із сібе одного... Заблюждаєсся і других заблуждаєш... Сказано, безумной...

— Е, що там сказано! — перебиває його веселий. — Ти мені скажи, що таке пекло?.. Га?..

— Сказано: безумной тільки може сказать брату своєму: несть бог... Понімаєш? — серйозно дивиться на нього косий і потім строго обводить очима слухачів.

— Понімаю! А ти мені скажи, що таке пекло. Га?

— Пекло... по-божественному єсть ад. Ад, то єсть гієна огненная. Но только не такая, которую ти сібе думаєш, а душевная... печальная...

— Ну, а от манахи наші попадуть у пекло? — підморгнувши до слухачів, нахиляється до косого веселий.

— Ти, брат, не моргай... — серйозно одповідає йому косий. — Єслі хочеш разговарювать — розговарюй, а не хочеш, — моргай... Манах манаху не рівня. Есть манах, который безразлічно праведний — тому вместіліще в раю. Поняв? Который же багатий гріхами, как і всякий міровой челаек, тому уготовано место в пеклі. Поняв?

— Хоч і поняв, а, по-мойому б, узять їх всіх, витопить з їх сало та й засмалить і праведних і неправедних на ньому! А то поки ще те пекло, вони тут пекло роблять. А може, скажеш, не?

— Разсуждай дальше... скажу потом...

— Та тут разсуждать нема чого... Ти мене спрашуєш, какая єсть моя вера. А я тебе спрашую, що то за пекло, що то за мощ... Ти мені говориш „ад". Де той ад? А хіба то не ад — он там, на тім Дальнім Востоці? А хіба то не пекло, як нема чого з'їсти... і... випить...

— А надто випить! — зідхнувши додає з напівсерйозним жартом коротенький, товстенький чоловічок у фартусі й у теплій шапці з повисмиканою бавовною. Дехто сміється.

— Ти, брат, багато говориш про святих, а чи ти їх бачив? — сплюнувши й насунувши картуза на лоба, говорить далі веселий. — Я, брат, вірив у їх та довірився до того, що от...

Він розводить руками, задира одну ногу в якійсь кожаній пантофлі й обводить очима своє лахміття.

— Сам винуват...— похмуро говорить косий.

— Сам? — закидаючи картуза на потилицю, скрикує веселий. — Ех, брат!..

Але в цей час недалеко од дубів чується якийсь п'яний спів і веселий спиняється, підводиться і, махнувши рукою, кричить:

— Вася!.. Василь Саф'янович! Пожалте-с сюди!

Всі озираються, тільки косий, серйозний і суворий, не ворушиться навіть.

По дорозі плентається якась невеличка фігура, боса, без спідньої сорочки, одягнена тільки у якесь жовто-зелене пальто й без шапки. Зачувши своє ім'я, вона зупиняється, пильно дивиться на валку й щось бурмоче. Потім підносить палець до носа й починає лукаво грозитись, увесь час гикаючи й хитаючись з боку в бік. І п'яне, маленьке лице його з чорним носом і віями, з тоненькими синіми губами лукаво дивиться на всіх і посміхається.

— Та йди ж, Вася! — кричить веселий,

Вася підходить, зупиняється коло валки і взявшись руками за поли свого пальта, важно починає розкланюватись перед усіма, схиляючи голову то на ліве плече, то на праве. Розкланявшись перед здивованою й

мовчазною публікою, він подає веселому руку і, потрусивши її, зупиняється коло косого.

— Спасаєсся? — заклавши руки за спину під пальто й похитуючись, звертається він до нього.

Косий мовчки дивиться на нього.

— Ти, Вася, розкажи йому, як треба спасатись, — говорить веселий.

— Спасатьця? — гикнувши, питає Вася. — Ето можна показать... Ето можна... Гм... Ето, брат...

Він починає мацати рукою коло кешені штанів, хитається, лукаво моргає до публіки і, нарешті, виймає пляшку „монопольки". Подивившись на неї на світ, він обводить всіх веселими очима і, хитнувши на „монопольку" головою, говорить:

— Єсть!

Всі сміються, а коротенький чоловік крякає, спльовує й витирає вуса.

— Можна і спасаться вже? — пита хтось із валки.

— Хе-хе-хе! — сміється Вася і, перехиливши пляшку над ротом, починає смоктати горілку. Косий дивиться на нього і здається, що ніс його робиться ще більше похмурим. Всі слідкують за ними з усмішкою.

— Смотриш? — однімаючи пляшку від рота й не витираючись навіть, говорить Вася до косого. — Може, й ти хочеш спастись?.. Спасайсь! Ето, брат, вєрноє спасеніе...

— Смотрю і разсуждаю, — тихо почина косий, не зводячи з Васі строгого свого ока. — Челаєк старий, уже преклонний, а такими ділами занімається... Син на войні, кров свою проливаєть за нас, за веру, отєчество й любов.

— Врьош... За вєру, царя й отечество! — поправляє Вася.

— Син кров проливає, а отєц... ех!

— Отєц водку проливає! — додає Вася і, знов перехиливши пляшку, починає смоктати. Але зараз же, однявши її од рота, він нахиляється до косого й якимсь шепотом говорить:

— Кров проливає? За вєру?.. (павза). За царя? (павза). За отєчество? (павза).

Всі ждуть. Вася підніма пляшку, шпурляє нею об землю і злісно, по-московськи кінчає лайкою.

Всі регочуться.

— Ти, Вася, не той... не дуже...

— Що?! — озирається Вася. — Как?.. Не дуже?.. Ето почему так, позвольте вас спросить? Не полагається з такими словами на чиновників? А на міня полагається?.. Га?.. „Преклонний челаєк?“ Сукини ссини! От що!.. Мерзавці!.. Де мой син?.. Я тебе спрашую, де мой син?!

Усмішки на його лиці вже не видно Щось болюче, суворе і злісне видається йому в очах і мокрих ще від горілки губах.

Голос переривається якимсь нервовим дрижанням і навіть гикавка десь зчезає. Всі робляться серйознішими. Вася стоїть якийсь мент мовчки, важко дихаючи й сопучи носом, потім звертається до слухачів і, показуючи рукою на город, шепотить:

— Я — злодєй, я оскорбив Колю... Ето вєрно... Я його оскорбив... Я злодєй, і ето вєрно...

Він зупиняється і, вдаривши себе в груди кулаком, скрикує:

— Не... не я погубив Колю... Погубила його — вєра і отєчество!.. Да! І кров проливає... а я... От!

Він розставляє ноги, розгорта поли свого пальта й випина до них свої голі, жовтобрудні груди з якимись ямками, синяками й кущиками сивого волосся посередині.

— Герой? А? — дивиться він грізним поглядом на всіх. — По самой первой моді?.. „Преклонний челаєк“? А ти мені скажи, почему я должен не пить? — раптом звертається він до косого, який похмуро дивиться кудись убік. — З какой надобності ето нада? Га?

— Душа больше за водку... Душу нада любить, — з неохотою бурмоче косий.

Вася якийсь мент пильно дивиться на нього, наче чекаючи далі, потім поволі повертa голову до слухачів і, хитнувши нею на косого, говорить:

— Хороший хлюст? А? „Душу любить“... Дак ти ж ублаготвори ету душу... Понімаєш? Ублаготвореніе дай!.. А чим ти можеш?..— він озирається навкруги і, не знайшовши, сумно схиля голову. Всі мовчать.

— А був, братці, і я челаєк...— з якоюсь кривою, жалкою посмішкою повертає він до всіх своє худе, знівечене лице.— Заробагував по два цілкових у сутки. Всі Василія Швайку знали... Да-а... Коля говорить: „Я, папаша, терпеть не можу тиранів... Я люблю свободу“... А я йому в рило. За що?.. З любви! Накажи мінє бог, з любви! Боявсь, що в Сибір попаде... „Я, говорить, папаша, на вас не сердюсь, тольки ви мінє дуже обіделі“... Так і говорить, їй-богу! „Ви, говорить, папаша, покланяєтесь тиранам, а я свободі... Я свободу люблю“... А?.. Хлюст?

Він озирає всіх своїми очима, в яких стоять сльози, і криво усміхається дрижачими, синіми губами.

— На Дальній Восток, значить, пішов?— питає хтось серйозно. Вася мовчки хитає головою.

— Запасний, значить. Да... Много народу згубили, сукини сини... Ето вєрно... Ну, та й не простив вас?

Вася мовчить, потім тихо говорить:

— Я не просив... З гордості... Думаю, нехай он просить мінє... А його й забрали... Дак я й загуляв...

— Вроді, как сіціліст, значить, ваш син?.. Коля тетот?..

Вася хутко дивиться на запитувача, якогось худого, не то міщанина, не то робітника з пристані, і мовчки одвертається.

— Сіціліст не сіціліст, а парень маладця був, — зідхнувши говорить веселий. — Тільки ти, Вася, не журись! Нехай ті журятьця, що гроші мають... Не зідхай: як нема, то й так нехай!.. А Коля тоже, брат, душу в серці має... Он должон понімать... От і край!

З базару чути якийсь крик, шум, голосні балачки.

Всі озираються.

— „Я, говорить, папаша, не боюсь нікого“...— знов починa Вася, але його вже не слухають і дивляться до рундуків, куди починають збігатись хлопці, дівчата, дядьки, ввесь нудьгуючий, чекаючий люд.

— Що там таке?.. Диви, драка, — сміється хтось.

— А ну, гайда!..

Всі рушають до рундуків, від яких назустріч їм суне валка заробітчан, а посередині їх чоловік двадцять якихсь людей у синіх, чорних, сірих сорочках, у якихсь засмальцьованих піджаках, у шляпах, картузах, з чорними, у сажі, руками й обличчями. Вони голосно говорять і між собою і з заробітчанами і показують головами й руками

на берег, де викочують дуби. Деякі зупиняються й пильно дивляться назад.

— Товариші! — кричить якийсь чорний, як циган, рябий і присадкуватий чоловік. — Не подпускать поліцію!.. Прямо бєй і больше нічево!

— Камнями! — підхоплює чийсь другий голос.

— Та не розбігатьця!

Заробітчани здивовані: що за люди? Звідки? Чого вони тут? Що їм треба?

— Забастовка, брат! Понімаєш, забастовку дєлаєм... — пояснює один з них високому парубкові в широченному брилі й з товстими губами.

І біляве лице його, замазане сажею, пильно й добродушно дивиться на заробітчан. Парубок хитає головою, але не дуже помітно, що все зрозумів.

— Весь город бастує... заводи, фабрики, мастерські. Понімаєш?

Дівчата заглядають через плечі парубка і серйозними, великими очима слідкують за білявим.

— Робочі, значить... Хотять, щоб плату більшу давали, щоб харчували добре, щоб обращались з робочими хорошо... Ви ж тоже робочі?

— А ну-да!..

— На заробітки йдете?

— Атож...

— Ну, от! А тепер ми йдемо он туди, до берега, щоб і на пристані забастували... Як усі покинуть роботи, тоді хазяїни уступлять нам...

— А то так! — додає якийсь дядько, що теж слухає його. — Оце в нас на буряках тоже була забастовка...

— Треба бороться з нашими ворогами, — перебиває його білявий. — Ми на їх робимо, а сами нічого не маємо. За хазяїнів усі, а за нас ніхто. Всі вони живуть нашим трудом... От і стоять один за одного.

Валка суне все далі й далі. Тут крик, там починають співати, там спиняють; аж порох стоїть над рундуками, коло яких позоставались тільки здивовані, злякані торгівці.

Заробітчани також здивовані. Ці засмальцьовані, чудні люди так сміливо говорять про те, що вони несміло думали про себе, так дружно виступають, такий гордий вогонь горить у їх очах.

— Що то, дядьку Юхиме, городська кумпанія! — хитаючи головою, говорить парубок дядькові, що слухав білявого. — От, якби й наші так!

— Е! — з досадою маха рукою дядько. — „Наші". Хіба воно що понімає? Витріщить очі та й усе... Та й дери з його... „Наші"... Тут, хлопче, наука... Городський чоловік на всяких грамотах тобі, як чередник на худобі...

А наш брат, мужик, що?.. Темний, як та ніч. Що сказав пан або піп, то і свято.

— А й у нас же забастовка була! — говорить якась жива, чорнява дівчина в білій хустці й з веселими очима.

Дядько хоче щось сказати, але попереду чується якийсь дружний крик, свист, гукання.

— Тю-у! Тю-у!

Всі зазирають один одному через плечі і дивляться вперед. Із-за рундуків, клацаючи шаблями, стрункім рядом виступає чоловік двадцять поліцаїв і мовчки йде до берега, де викочували дуби. Там уже робота стала. Робітники, збившись докупи, з лантухами замість фартухів, із закоченими рукавами й халошами штанів, глухо балакають між собою, стоять і ждуть.

— Ей! Товариші! — враз чується чийсь дужий, дзвінкий голос із передніх рядів валки. — Бросайте роботу! Не слушайте поліції!.. Забастовка.

— Долой!.. Бєй їх!.. — розкочується по валці й заробітчани бачать, як ці люди кидаються до дошок, ламають їх, вириваютъ дубчаки-підпорки з-під рундуків, збирають каміння й біжать наперед. Парубки захоплені, радісні теж хапають дрючки, дошки й біжать за ними. В повітрі миготять палиці, ломаки, наче військо десь взялося з піками: дівчата хапають коси й совають їх

у руки парубкам і дядькам. Поліція зупиняється.

Робітники з дубів потроху починають одягатись, скидати свої лантухи й одкочувати халоші. Поліцаї щось тихо говорять між собою.

Нарешті, вони знову строяться й рушають далі, наче вони нічого й не хотіли робити.

— А!!!—розкочується по валці.—П'яти показуєте? Ха-ха-ха! Тю-ю-у-у! Фю-ю... А-а... Злякались!

Деякі починають навіть кидати навздогін їм каміння, але їх спиняють і всі рушають до робітників з дубів. Ті весело сміються назустріч їм і кричать:

— Шабашуєм! Гуляй наша!..

Чується:

— Ванька! Возьмі мою жілетку й башмаки...

— Жар до Боруха! У нього пиво добре!..

Хвилин через десять на березі стихає. Нема ні косого, ні Васі, ні веселого—вони пішли „шабашувати“ з робітниками. Тільки заробітчани, то лежачи, то сидячи, палко й голосно розмовляють про забастовки, про поліцію, про ті рани, які завжди болять і не гояться.

Сонце вже сіло. На тім самім місці, де балакав Вася, сидять уже другі і про друге балакають. На голій землі, якось скрутив-

шись, босий, в полатаних штанях і дуже заношеній простій сорочці, лежить самотою якийсь парубок і подивляється на всіх якимись зляканими, напруженими очима. Широке, біляве лице його з безформним носом і потрісканими губами якесь забите, безпомічне, з якимсь виразом страху, суму й одчаю.

— Ну, а от... Ці украшенія... зорі, скажімо, місяць, і це од природи? — чується серед полтавців.

— А-а... такі-і...— незадоволено протягує той самий голос.

— Ну, та що?.. А лучче, як тобі дадуть про Бову Королевича?.. От з таким зробиш забастовку!.. Як же!..

— Як же ті книжки добути? — вмішується другий, товстий і ледачий голос.

— Е! Як!..

Оповідач, видно, й сам не знає, але, щоб не показати того, цмокає язиком, хмикає й робить такий вигляд, ніби це дуже небезпечно говорити.

— Далеко, чи що?

— Гм... Воно то... Тут, брат... не той...

Але його виручає гудок десь далеко на Дніпрі.

Він схоплюється й починає слухати...

— Параход!.. Параход іде,— починають турбуватися всі.

Самотний парубок теж підводиться, несміло дивиться на Дніпро і знов лягає.

Гурбування було даремне, бо гудок від „буксирного".

Всі вертаються й коло самої парубкової голови розсаджуються дівчата.

Одна з них, русява, з великими, мрійними очима і якимсь повним жалю виразом губ, уважно дивиться на парубка й одвертається. Потім знов озирається і, зустрівшись з його сумним, зляканим поглядом, знов одводить свої очі й починає щось шепотіти своїй сусідці. Та також дивиться уважно на парубка.

— Чого ви на мене дивитесь? — тихо говорить він. — Хіба я вам що зробив?

В голосі йому чується щось також злякане і хворе.

— А хіба не можна дивиться? — сміється сусідка.

— Усі дивляться... Наче я... що... Ви, мабуть, думаєте, що то я витягнув у того хлопця гроші?

— Еге! Драстуйте вам!.. Того, що вкрав, вже піймали давно, а ми ще будемо на тебе дивитись!.. — хита головою сусідка.

Русява ж мовчки не зводить очей з нього, пильно обдивляється на його босі ноги, на хворе, зляканне лице, на страшну убогість його вбрання.

Парубок якийсь мент дивиться на сусідку своїми мутними очима і знов тихо говорить:

— Мені так страшно.. Ви не будете бить мене?

— Хто бить?
— Ви...
— За що?
— Я боюсь... Ви, може, не знаєте... що гой...

Дівчата здивовано дивляться на нього. Він підводить голову й сідає зручніше.

— Де ж твоя одежа? — питає сусідка.

— Нема... Я так... Я покинув хазяїна... Мене хотіли вбить...

— Хто?

— Щось як поженеться, а я тікать, і покинув.., І чоботи були... За Єлисаветом... У полі... Воно як поженеться, а я тікать, та й утік...

— Може ти їсти хочеш? — пита русява. Парубок зиркає на неї, потуплюється й нічого не одповідає. Русява схоплюється, біжить до своєї одежі й хутко повертається з великим шматком хліба й сала. Парубок несміло, не довіряючи, дивиться на неї і не бере.

— Та бери ж. Чого ти? — ласкаво говорить вона...

— А ви ж... вам же... самим треба.

Йому, видно, страшенно хочеться їсти, але він все таки не насмілюється взяти й тільки скоса подивляється на протягнутий хліб. Але дівчата силою всовують йому хліб і сало в руки, і він починає жадно їсти. Вони навмисне одвертаються й починають

щось байдуже балакати проміж себе. Раптом обидві хутко обертаються: схилившись головою за дуби, безпомічно звісивши руки з хлібом, парубок голосно ридає.

— Чого ти? — здивовано, стурбовано й з жалем у голосі, скрикують разом дівчата.

— Ви такі... добрі... Вам... вам... мабуть, самим... треба хліба... Нате... Я не хочу...

І парубок повертає до них своє мокре, негарне, худе лице і протягує надгризений, невеличкий уже шматок хліба. Здивовані дівчата, не знаючи, що говорити, мовчки дивляться на нього.

— Беріть... я не хочу... Ви мене ще битимете. Дід казав, не їж і не кажи нікому... Всі так дивляться на мене... Я не міг більше служити. Там в економії б'ють. Я утік і грошей не взяв.

— Та як же ти тікав так? Та це в тебе й нема нічого? Ні одежі, ні грошей, нічого? — з глибоким жалем пита русява.

Парубок дивиться на неї й очі його знов укриваються слізьми. Незв'язно, плутаючись, він починає говорить; і можна розібрати тільки, що він десь служив, утік звідти і тепер голодний, без одежі вертається в Полтавську губернію додому. Можна також розібрати, що голод одняв у нього розум, що й цей страх, який дивиться з його хворих, божевільних очей, буде вже все життя

давити його злякану душу, буде страшними привидами носитись у його слабому мозку і не буде вже спокою нещасній жертві всяких „економій".

Потроху коло парубка збирається ціла валка заробітчан. З глибоким жалем вони дивляться на замученого брата, і хто знає, які думи, які почування пробігають по них. Хто зна, чи не будуть і вони повертатись додому такими, чи зостанеться в їхній душі цей жаль, і чи не заросте їхнє серце жорстоким бур'яном злоби на всіх і на все?

Знов далеко на Дніпрі густо і глухо гуде гудок, і знову всі біжать до берега, слухають, розпитують і мляво вертаються назад.

— Буксирний!

Парубок, згорнувшись під дубами на голій землі, тихо схлипує і здригується. Стає все темніше й темніше. Далеко на горі жовтіють городські вогні й нагадують, що там живуть самі довольні люди, там живуть ті, які забрали собі і розум парубка, і сили його, і честь цих дівчат, і щастя всіх цих змучених, стомлених людей; забрали й розкошують у тих спокійних, гарних домах, не на голій землі й не за недогризеним шматком чорного хліба.

Балачки стихають. Дніпро задумливо, журливо плюскотить об берег хвилями і, темний сам, здається знає долю цих чекаючих людей і хмуро хмуриться од неї.

elib.npu.org

ЗМІСТ

	Стор.
Передмова	3
Раб краси	17
Хто ворог	44
На пристані	68

elib.nplu.org

ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ
ПРАВЛІННЯ: Харків, вул. К. Лібкнехта, № 31.

ПО ВСІХ книгарнях Укркнигоцентру ДВОУ та кооперативних є такі книжки:

ТВОРИ В. ВИННИЧЕНКА

Винниченко В.—Бабусин подарунок. (Оповідання). 54 стор., ц. 20 коп.
Винниченко В.—Вибрані твори. За ред. О. Олексієва. 374 стор., ц 1 крб. 15 к.
Винниченко В.—Салдатики. (Оповідання). 20 стор., ц. 8 коп.
Винниченко В.—Сонячна машина. Част. I. Вид. 2. 314 стор., ц. 1 крб. 80 коп.
Винниченко В.—Сонячна машина. Част. II. Вид. 2. 236 стор., ц. 1 крб. 80 коп.
Винниченко В.—Сонячна машина. Част. III. Вид. 2. 266 стор., ц. 1 крб. 80 коп.
Винниченко В.—Талісман. (Оповідання). 45 стор., ц. 15 коп.
Винниченко В.—Федько-халамидник. 40 стор., ц. 12 коп.
Винниченко В.—Фельдфебельщина. („Миімий господин"). (Оповідання). Вид. 3, 40 стор., ц. 12 коп.
Винниченко В.—Избранные разсказы. Болгарською мовою. 94 стор., ц. 50 коп.

ПОШТОВІ ВІДДІЛИ ДВОУ висилають накладною платою кожну книжку так власного як і всіх видавництв СРСР.
Пересилка й пакування на всі замовлення коштом ДВОУ, коли замовлення більше ніж на 1 крб. і наперед оплачується готівкою.

ЗАМОВЛЕННЯ НАДСИЛАТИ НА ТАКІ АДРЕСИ:

ХАРКІВ, вул. 1-го Травня, № 17, пошт. відділ ДВОУ.
КИЇВ, вул. Воровського № 29, пошт. відділ ДВОУ.
ОДЕСА, вул. Лассаля № 33 (Пасаж), пошт. відділ ДВОУ.
ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ, просп. К. Маркса № 49, пошт. відділ ДВОУ.

elib.npu.org

Цена 20 коп. (Р) 1594

elib.nplu.org